

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН**

До захисту допустити:
Зав. кафедри
«_____» _____ 20__ р.

Кваліфікаційна робота
за освітнім ступенем «Магістр» на тему:
**«Застосування технології колективно-групового навчання при вивченні
питань з історії Золотої Орди»**

Студента історичного факультету
спеціальності «Середня освіта (Історія)»
освітнього ступеня «Магістр»
Нівакшнова Дениса
Вадимовича

Науковий керівник:
Коробка Юлія Віталіївна,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історичних дисциплін

Рецензент:
Лаврова Ірина Іванівна,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри філософських наук та історії
України ДВНЗ «Приазовський державний
технічний університет»

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
«___» _____ 20__ р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ: ГЕНЕЗИС, СУТНІСТЬ ТА ПЕРЕВАГИ	8
1.1. Історія вивчення та застосування інтерактивних технологій	8
1.2. Сутність інтерактивного навчання	19
1.3. Пріоритети інноваційної освіти на уроках історії в школі..	22
Висновки до розділу 1.....	29
РОЗДІЛ 2. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ	32
2.1. Теоретичні засади організації інтерактивного уроку	32
2.2. Технології інноваційного навчання: загальна характеристика та особливості	41
2.3. Психолого-педагогічні умови реалізації інтерактивного навчання	48
Висновки до розділу 2	61
РОЗДІЛ 3. ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ФРОНТАЛЬНО- ГРУПОВОЇ РОБОТИ	63
3.1. Інтерактивне навчання за допомогою колективно- групових технологій	63
3.2. Застосування групових форм роботи на прикладі вивчення теми «Підпорядкування руських князівств Монгольській імперії»	71
Висновки до розділу 3.....	75
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність. Освіта будь-якої країни відображає в собі найголовніші цивілізаційно-культурні ознаки та особливості наявного історичного моменту, забезпечуючи поєднання національних традицій з інноваціями – як виробленими всередині неї, так і запозичені ззовні, із скарбниці вселюдського досвіду. На цих підставах національна система освіти має забезпечувати безперервність розвитку країни, здійснювати ефективну соціалізацію та професійну підготовку молоді до життя у світі, який постійно ускладнюється.

Стан освіти суттєво впливає як на інтеграційні процеси світового буття, так і соціальні трансформації в окремій державі. Система освіти в значній мірі визначає не тільки якісні характеристики культури того чи іншого суспільства, але й вміщує «у згорнутому вигляді» стратегії кардинальних перетворень життєдіяльності. Тому не викликають подиву значні капіталовкладення розвинутих країн в цю «невиробничу» сферу. В посткомуністичному світі «розкладки» політичних сил, основні тенденції розвитку не можна прогнозувати без урахування виховного, освітнього та наукового потенціалу нових незалежних країн.

Здобуття Україною державної незалежності являє собою один з найголовніших внутрішніх чинників, який визначає необхідність суттєвої трансформації вітчизняної освіти, бо якісна освіта – одна з найголовніших засад розвитку суспільства.

Тому, актуальність дослідження пояснюється безперервною зацікавленістю провідних науковців та практиків, тобто учителів, до покращення умов процесу навчання у сучасній школі, а з цим пов'язано втілення у життя пріоритетних технологій освітнього характеру.

Основна мета колективно-групової роботи – розвиток мислення учнів. У той же час ефективність такої роботи проявила себе і в швидкості вирішення завдань, і в створенні сприятливих умов для навчального самовизначення, і в формуванні навичок організаторської роботи, і у формуванні рефлексивних

здібностей. Педагоги, які використовують в роботі колективно-групові форми навчання, та вносять до неї свої корективи, відзначають високу ефективність такої форми навчання.

Навіть у самих сучасних підручниках з історії залишається багато застарілої інформації стосовно історії Золотої Орди (особливо це стосується підрахуванню чисельності монгольської армії, її організації та поясненню причин вражаючих успіхів у походах і завоюваннях). Працюючи в групах і ставлячи проблемні питання можна вирішувати ці питання на прикладах я за допомогою пояснення вчителя.

Певні проблеми постають у зв'язку з ситуацією розповсюдження пандемії COVID-19, яка вже наклала свій відбиток на навчальний процес. Діти і вчителі весною вимушені були перейти на дистанційне навчання. У 2020-2021 навчальному році скоріше за все ситуація з карантином повториться і знову буде перехід на дистанційне навчання (вже зараз змінено канікулярний графік осінніх канікул). Внаслідок цього треба задіяти і пристосовувати технології колективно-групового навчання для дистанційного навчання.

Усе зазначене вище зумовило необхідність дослідження використання інтерактивних технологій колективно-групового навчання на уроках історії у загальноосвітніх школах.

Об'єктом дослідження є організація навчальної діяльності у контексті освітніх інноваційних процесів.

Предметом дослідження є використання інтерактивних методів колективно-групового навчання, як засіб підвищення ефективності уроку історії з теми: «Монгольська навала. Утворення золотої орди».

Мета дослідження. Теоретично обґрунтувати ефективність застосування інтерактивних технологій колективно-групового навчання під час викладання теми з історії Золотої Орди. Поставлена мета може бути досягнута шляхом розв'язання наступних **дослідницьких завдань**:

- проаналізувати стан розробки проблем використання колективно-групових технологій при вивченні історії;

- систематизувати та узагальнити різні підходи до застосування інтерактивних технологій навчання в педагогічній теорії та практиці;
- виявити та описати організаційно-методичні засади використання інтерактивних технологій у практиці викладання;
- розглянути психологічний аспект роботи учнів в групах;
- порівняти теорію і практику співвідношення інноваційного навчання (колективно-групового) з традиційною системою освіти;
- описати практичне застосування колективно-групових технологій в освітньому процесі.
- виявити прийоми і засоби включення учнів в групову діяльність;
- дати аналіз роботи в групах на уроці історії на прикладі педагогічної практики та роботи вчителем.

Методи дослідження. Кваліфікаційна робота виконана у відповідності із загальнонауковими принципами історизму, об'єктивності та всебічності. Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові та спеціально-історичні методи дослідження.

Загальнонаукові методи, які були використані під час написання кваліфікаційної роботи, – аналіз і синтез, аналогія, моделювання, узагальнення, індукція (повна та неповна) та дедукція тощо. Аналітичний та синтез для вивчення історичних, психолого-педагогічних та методичних досліджень, а також реального досвіду навчання історії з метою встановлення рівня теоретичного і практичного розв'язання проблеми.

Під час написання кваліфікаційної роботи застосовувалися й спеціально-історичні методи дослідження: конкретно-історичний, порівняльно-історичний, хронологічний, проблемно-хронологічний, ретроспективний. Порівняльно-історичний (компаративний) метод надав можливість порівняти, перевірити результати окремих підручників, переглянути раніше сформульовані положення і висновки чи то у бік відмови від них, часткового корегування чи незалежного розвитку.

Хронологічний та синхроністичний методи дозволили встановити чітку

хронологію подій на широкому тлі того, що відбувалися у ході монгольської навали XIII ст., сприяли успішному науковому дослідженню в рамках проблемно-хронологічного викладу. Застосуванням історико-системного методу досягнуто всебічного вивчення процесу інтеграції українських земель у монгольську світ-систему. У контексті порушеної проблеми особливо важливе значення має системний підхід, який безпосередньо сприяв адекватній постановці дослідницької теми, вибору шляхів і засобів розв'язання поставлених завдань, логічно-послідовному викладу матеріалу, тобто розкриттю стратегії досягнення мети. Ретроспективний метод сприяв реконструкції невідомих раніше деталей, суспільних явищ, відштовхуючись від сучасних наукових підходів, висвітленню змін в межах досліджуваного періоду. Ретроспективний метод дає змогу відійти від сьогодення й поступово звернутися до історичного минулого, виділяючи при цьому найхарактерніші риси і тенденції, а також закономірності розвитку соціального життя у досліджуваній проблемі.

Для розв'язання поставлених мети та завдань дослідження були використані й педагогічні методи дослідження: експериментальний – для визначення ефективності впровадження інтерактивних методів навчання історії, зокрема колективно-групових технологій, в освітній процес; спостереження, контент-аналізу – для виокремлення домінантних компонентів у інтерактивних технологіях, запропонованих дослідниками і вчителями-практиками у контексті досліджуваної проблеми.

Значення роботи полягає в тому, що сформульовано та обґрунтовано принципи побудови дидактичної моделі колективно-групового уроку історії на фоні процесів модернізації шкільної освіти в Україні; показана роль інтерактивного уроку у створенні ситуації розвитку особистості учнів середньої ланки, їх рефлексивної функції та розвитку мислення при вивченні історії.

Структура дослідження кваліфікаційної роботи обумовлена метою та поставленими дослідницькими завданнями. Робота складається зі вступу,

трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Список використаних джерел нараховує 102 позиції.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані при написанні тез до конференцій, публікацій у засобах масової інформації, наукових статей. Також отримана інформація може бути використана для підготовки шкільного уроку, позакласних занять та наукових лекцій.

Наукова новизна. Полягає в узагальненні та теоретичному обґрунтуванні використання інтерактивних технологій на уроках історії у середній школі.

РОЗДІЛ 1. ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ КОЛЕКТИВНО-ГРУПОВОГО НАВЧАННЯ: ГЕНЕЗИС, СУТНІСТЬ ТА ПЕРЕВАГИ

1.1. Історія вивчення та застосування інтерактивних технологій

Вчені-дослідники та вчителі-новатори вважають, що в центрі уваги сучасної освіти мають бути не стільки навчальні предмети, скільки способи мислення і діяльності школяра. Тобто, необхідно навчити дитину критично мислити, вирішувати складні проблеми шляхом аналізу обставин і відповідної інформації, зважувати і враховувати альтернативні думки, приймати виважені рішення, дискутувати, спілкуватися з іншими людьми. Клас – це навчальний колектив, де за умови правильно організованої роботи кожен учень вносить у загальне життя щось своє, оригінальне. Тому формування класу тільки зі слабких учнів позбавляє їх того багатства, яке приносить робота пліч-о-пліч з сильними дітьми, сприяє розвитку у них «почуття неповноцінності», «почуття провини». Для сильних дітей відокремлення від слабких також шкідливе: вони не мають можливості оцінювати себе на будь-якому іншому тлі, крім собі подібних. Одним із принципів гуманної педагогіки є принцип розвитку всіх учнів: і сильних, і слабких, що є можливим за умов співпраці дітей, різних за рівнем розвитку. Спільна діяльність учнів у процесі пізнання, засвоєння навчального матеріалу означає, що кожний впроваджує в цей процес свій особливий індивідуальний внесок, що іде обмін знаннями, ідеями, способами діяльності. «Легше змінити індивідів, зібраних в групі, ніж змінити кожного з них окремо», – писав американський психолог Курт Левін [68, с. 10; 87, с. 11-13].

Перехід світового суспільства до інформаційного з одного боку, та спрямованість на ринкові відносини нашої держави з іншого, створили умови, які охопили всі сфери життя суспільства, що не могло не викликати потребу для перетворення системи освіти з унітарної (авторитарної, трансляційної) на демократичну, гуманітарну, спрямовану, насамперед, на розвиток кожної

дитини – майбутнього члена суспільства. Швидкий розвиток технологій у наш час також ставить перед освітою нові завдання, починаючи від систематизації світових технічних і наукових досягнень на рівні змісту, приведення у відповідність з цим технологій, методів і форм навчання та закінчуючи залученням останніх у сферу освіти з інших, непедагогічних галузей суспільного світового простору [68, с. 10].

Прискорення темпу життя, великий потік знань, що впливає на сучасну людину, потребує від неї вміння швидко знаходити необхідне рішення, використовуючи для цього пошукові методи, користуючись великою кількістю різноманітних джерел інформації. У зв'язку з цим, серед традиційних форм та методик навчання, у педагогічній практиці все частіше використовуються інтерактивні методи. Ця потреба пояснюється тим, що таке навчання спрямовано на підвищення пізнавальної активності учнів, посилення діяльнісного підходу в навчанні і реалізацію спільної діяльності, націленої на кооперативну обробку навчальної інформації з виробленням нових знань особисто кожним учнем в оптимальному тільки для нього режимі. Інтерактивні методи навчання, а особливо колективно-групове навчання, досить швидко були визнані вчителями та управлінцями дієвим засобом впровадження нових освітніх технологій. Однак використання їх у практиці загальної середньої освіти поки що фрагментарне, епізодичне, не системне внаслідок недостатньої розробленості відповідних технологій та неготовності більшості вчителів користуватися інформаційними технологіями та комп'ютерною технікою [57, с. 54-60; 65, с. 24-28].

Але незважаючи на це в наш час деякими вчителями-новаторами освоєні нетрадиційні форми роботи на уроці з учнями. Однією з них є групова робота, яка дозволяє розвивати творчі здібності учнів на уроці. Групова форма роботи вирішує поставлені навчально-виховні завдання для сучасного вчителя. Тому організація цієї форми роботи важлива для досягнення високого рівня викладання кожного вчителя на будь-якому уроці. Робота в групах сприяє згуртуванню та розвитку самостійності кожного учня. Звідси і впливає

необхідність впровадження такої форми роботи до навчального процесу [47, с. 70-72; 62, с. 26-28].

Головною метою української системи освіти, згідно з Національною Доктриною розвитку освіти України у ХХІ столітті, є створення умов для розвитку й самореалізації кожної особистості як громадянина України, формування поколінь, здатних навчатися впродовж життя, формування й розвиток цінностей громадянського суспільства. Реалізація основних положень Доктрини має забезпечити «перехід до нової гуманістично-інноваційної філософії освіти», що надалі стимулюватиме збільшення самостійності й самодостатності особистості, її творчу активність [46, с. 4-6].

Удосконалення підходів до організації навчання посилюється інтеграційними процесами в Європі та необхідністю підвищення професіоналізму вчителя у використанні інноваційних педагогічних технологій.

В історії педагогічної науки існує тенденція до постійного пошуку вдосконалення систем, методів та форм пізнавальної діяльності учнів, яка ґрунтується на загальних принципах побудови процесу навчання. Ретроспективний аналіз літератури показує, що давньогрецькі вчені (Сократ, Платон, Арістотель) велику увагу приділяли різноманітним методам навчання, а також зазначали про активне здобування знань, що сприяє всебічному розвитку особистості. Ці ідеї продовжили розробляти Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, К. Ушинський, Дж. Дьюї, Л.В. Занков та ін.[30], які звертали увагу на удосконалення та багатоманітність методів навчання, а успішність залежить від рівня його організованості та керованості – тобто містять елементи технологізації. Такій підхід дозволяє стверджувати, що в навчальному процесі у всі часи реалізувалася певна технологія. Відтак, сучасні освітні технологічні системи є синтезом досягнень педагогічної науки та практики, поєднанням традиційних елементів минулого та інноваційного досвіду. Тому, давайте проаналізуємо підходи зарубіжних та вітчизняних досліджень, щодо поняття «педагогічна технологія» [33, с. 28-40; 54, с. 60].

Незважаючи на те, що сам термін «педагогічна технологія» виник та досить широко використовувався у XX сторіччі, ще Я.А. Коменський [38] прагнув знайти такий загальний порядок навчання (систему), за якою воно здійснювалося б за єдиними законами людської природи та було схоже на добре налагоджений механізм (технологію). В.П. Безпалько [38] розглядає трансформацію педагогічних технологій в історії педагогіки на основі виділення «педагогічних епох» підкреслюючи, що кожна наступна технологія ніби асоціюється з послідуною, збагачуючись набуваючи при цьому нових якостей, властивостей, особливостей, завдяки чому праця педагога стає більш ефективною [8, с. 16].

Виходячи з цього, технологічний підхід у світовій педагогічній практиці розглядається як альтернативний традиційному, в основі якого лежить отримання готових знань та їх репродуктивне засвоєння, а елементи технологізації зустрічаються в працях більшості видатних зарубіжних і вітчизняних педагогів. Джерелом а також складовими елементами педагогічної технології можна вважати соціальні перетворення, нове педагогічне мислення, досвід минулого, систему психолого-педагогічних наук.

Слово «технологія» грецького походження й означає «знання про майстерність». Поняття «педагогічна технологія» останнім часом дедалі більше поширюється в науці й освіті. Його варіанти – «педагогічна технологія», «технологія навчання», «освітні технології», «технології в навчанні», «технології в освіті» – широко використовуються в психолого-педагогічній літературі і мають понад 300 формулювань, залежно від того, як автори уявляють структуру і компоненти освітнього простору [66, с. 8].

Але сам термін «педагогічна технологія» вперше використовується в 20-х роках у наукових працях з педології та рефлексології (В.М. Бехтерев, І.П. Павлов, А.А. Ухтомський) [66, с. 8-9].

Зі школами США 30-років XX століття пов'язане перше використання терміну «освітня технологія» та поширення інтересу до педагогічних

технологій, що було зумовлене появою перших програм аудіовізуального навчання. Одним з прикладів інноваційних технологій у вітчизняній школі того часу може бути Корнинський метод, розроблений у 1928 році О.Г. Ривіним, який він сам назвав «талгенізмом» (від слова «талант», «геній») і який має всі ознаки інноваційної технології: економія часу (досягнення значних успіхів за десять місяців); гарантований результат (розвиток мови, аналітичного мислення, пробудження викладацьких здібностей); використання, поряд з традиційними, авторських форм та методів (робота за абзацами тексту, виступи учнів, оргдіалог) [22, с. 16-17].

У зарубіжній педагогіці 40-х років виник новий напрям організації навчального процесу – педагогічна технологія, який ставив за мету підвищення його ефективності, гарантоване досягнення учнями запланованих результатів навчання і у майбутньому вирішальним чином вплинув на розв’язання проблеми індивідуального підходу до кожного. Наслідком застосування на початку 50-х років машинного та програмованого навчання в США стала технологізація навчального процесу [94, с. 14; 99, с. 4].

У 70-80 роки у вітчизняній педагогічній науці триває подальше уточнення визначення поняття «педагогічна технологія», яку більшість авторів розуміють як створення оптимально організованого навчального процесу, який розробляється на основі системного підходу. Перші спроби використання технологічного підходу у вітчизняній практиці цього часу зробили Т.О. Ільїна та М.В. Кларин [28, с. 9; 44, с. 7-8; 70, с. 54].

Визнаними та відомими можна назвати технологію оптимізації навчального процесу (Ю.К. Бабанський), технологічний процес поетапного формування розумових дій (Н.Ф. Тализіна), технологію індивідуалізованого навчання (І.Е. Унт). Вітчизняна теорія і практика аналізу технологій в освіті відображена в наукових працях В.П. Безпалька, М.В. Кларина, І.Я. Лернера [32, с. 70-77].

Зародження новаторських ідей у педагогічній науці 70-х років, які згодом, в середині 80-х, склали підґрунтя педагогіки співробітництва, основу

для розбудови нової освітньої парадигми незалежної України у 90-х роках. Характерними рисами цього періоду є спроби як нетрадиційного розв'язання так і серйозного теоретичного обґрунтування актуальних проблем у педагогічній практиці, а також розповсюдження технологічного підходу як перспективного напрямку підвищення ефективності освітнього процесу. Діяльність педагогів-новаторів більшість дослідників зараховують до персоніфікованих педагогічних технологій, серед яких найбільш відомими є технологія інтенсифікації навчання на основі схемних і знакових моделей навчального матеріалу (В.Ф. Шаталов); технологія «створення ситуації успіху» (А.С. Белкін); технологія колективного творчого виховання (І.П. Іванов) тощо [11, с. 60-63; 14, с. 33-34; 53, с. 41-45].

Сучасний етап педагогічної практики – це перехід від пояснювально-інформаційних технологій до діяльнісно-розвивальних та особистісно-орієнтованих, впровадження яких у вітчизняну школу має сприяти вирішенню проблеми щодо їх якісного впливу на зміст, методи та організаційні форми навчання, що, у свою чергу, створює умови для вдосконалення процесу загальної підготовки учнів [80, с. 4-9].

Проте в існуючих технологічних системах навчання можна спостерігати і певні недоліки – значна організаційна складність, переважаюча орієнтація на репродуктивне засвоєння змісту освіти та на "середнього" учня. В останні десятиріччя відбувається розробка технологій, які дозволяли б подолати ці недоліки (І.Б. Бондар, О.Т. Мороз, О.М. Пехота, О.Я. Савченко, С.О. Сисоєва) [38; 42; 76; 77; 87], та пошук нових підходів до побудови технологізованих систем навчання у освітніх закладах на основі врахування гуманістичних ідей та орієнтирів. Характерним для сучасного періоду вітчизняної педагогіки є поява та розповсюдження різноманітних технологій (І.М. Богданова, А.С. Границька, А.В. Фурман, І.С. Якиманська) [38], основою яких є особистісно-орієнтований підхід. З'являються особистісно і практично орієнтовані технології, завданнями яких є створення такої системи, у ході якої відбувається усвідомлення учнями своєї індивідуальності, теоретичне та

практичне оволодіння основами пізнавальної діяльності. Особистісно-орієнтований характер, що ґрунтується на суб'єкт-суб'єктних відносинах та індивідуалізованому підході, стає необхідною умовою підвищення якості навчальної підготовки, утверджує самоактуалізацію, саморозвиток особистості вчителя та учня. У побудованих таким чином технологіях учитель виступає як компетентний консультант помічник, організатор педагогічної взаємодії з учнем, яка спрямована на розвиток активності, самостійності, творчих здібностей у пізнавальній діяльності. Серед найбільш перспективних шляхів реалізації завдань національної школи вважається впровадження інноваційних технологій під якими розуміють педагогічні технології, що спрямовані на задоволення актуальних проблем системи освіти, спираються на використання нових знань, базуються на мотивації суб'єктів педагогічної діяльності, мають на меті подолання наслідків деструктивних процесів у системі освіти або виведення її на більш високий, конкурентноспроможний рівень навчання [30, с. 8-9].

Ще понад 2400 років тому Конфуцій сказав: "Те, що я чую, я забуваю. Те, що я бачу, я пам'ятаю. Те, що я роблю, я розумію" [55, с. 81]. Ці три прості твердження обґрунтовують необхідність використання активних методів навчання. Процес навчання – не автоматичне вкладання навчального матеріалу в голову учня. Він потребує напруженої розумової роботи дитини та її активної участі в цьому процесі, тому пояснення й демонстрація самі по собі ніколи не дадуть справжніх стійких знань. Цього можна досягти тільки за допомогою активного (інтерактивного) навчання. В останні роки у вітчизняній школі все частіше практикується використання інтерактивних технологій з метою всебічного розвитку особистості та підвищення загальної якості навчально-виховного процесу. Слово «інтерактив» має походження з англійської мови від слова «interact», де «inter» – взаємний, «act» – діяти. Таким чином, «інтерактивний» означає «здатний до взаємодії, діалогу». Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету – створити комфортні

умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність [36, с. 5-7].

Аналіз останніх досліджень та публікацій дає змогу зазначити, що використання інтерактивних технологій у навчально-виховному процесі привертає увагу багатьох учених і педагогів. Зокрема, С. Кашлев обґрунтував інтерактивне навчання, як інноваційне педагогічне явище [32], О. Пометун опублікувала «Енциклопедію інтерактивного навчання» та велику кількість робіт по даній проблемі, М. Кларін розглядав інтерактивне навчання як інструмент освоєння нового досвіду [35], В. Шарко обґрунтовує власний досвід впровадження інтерактивних методів навчання [29], Т. Дуткевич визначає психологічні основи використання інтерактивних методів у процесі підготовки спеціалістів з вищою освітою [22] та ін.

Проблемним є питання класифікації інтерактивних технологій.

Перші спроби класифікації подані в роботі Г. Сиротенка «Сучасний урок: інтерактивні технології навчання» розглядає:

- Кооперативне навчання: технологія роботи в парах; технологія діяльності ротаційних (змінюваних) трійок; технологія „два-чотири-всі разом”; технологія „карусель”; технологія роботи в малих групах (діалог, синтез думок, суспільний проект, пошук інформації, навчаючи-вчуся, ажурна пилка, аналіз ситуації).
- Технології навчання у грі.
- Дискусія (метод „Прес”, „обери позицію”, „телевізійне ток-шоу”).
- Метод проектів (проект „Громадянин”).
- Тренінгові методи навчання (міні-лекція, групова дискусія, ігрові методи, метод конкретних ситуацій (кейсів), мозкова атака) [72; 46].

Подана класифікація не є досконалою, методично виправданою. Так, метод проектів слід, очевидно, розглядати в системі проектувальних технологій, адже такий вид роботи не завжди передбачає виконання завдань у групах, парах, а й індивідуальну роботу. Метод проектів можна використати під час інтерактивного навчання за умови діалогічної взаємодії учасників

навчального процесу.

До тренінгових методів навчання Г. Сиротенко відносить технологію „мозкова атака”, яка одночасно включена до кооперативного навчання; групова дискусія одночасно виступає у технології власне дискусії. Таке варіювання, з нашої точки зору, не є виправданим.

Науковець чітко не розмежовує поняття «метод» і «технологія», що, на мою думку, порушує логіку його класифікації.

Існує інша класифікація інтерактивних технологій – за джерелом подачі та характером сприйняття інформації (С. Петровський, Е. Голант), залежно від основних дидактичних завдань конкретних етапів навчання (М. Данилов, Б. Єсипов), відповідно до характеру пізнавальної діяльності (М. Скаткін, І. Лернер), а при цілісному підході – на такі великі групи методів навчання:

- організація й здійснення навчально-пізнавальної діяльності;
- стимулювання й мотивації;
- контроль і самоконтроль навчально-пізнавальної діяльності [43, с. 54-56; 65, с. 112-114].

На мою думку, найкращою є робоча класифікація запропонована О.І. Пометуном та Л.В. Пироженком [66; 67], оскільки характеризує розподіл інтерактивних вправ саме на основі співвідношення їх до мети, етапу уроку, а також чітко проведена межа між методиками кооперативного та колективно-групового навчання, виділені окремі види робіт ситуативного моделювання та опрацювання дискусійних питань. Вона має такий вигляд:

- Інтерактивні технології кооперативного навчання.
- Інтерактивні технології колективно-групового навчання.
- Технології ситуативного моделювання.
- Технології опрацювання дискусійних питань [67, с. 33].

Також, у ряді праць розглядаються найбільш поширені інтерактивні технології. Н. Суворова виділяє найвідоміші форми групової роботи: „велике коло”, „вертушка”, „акваріум”, „мозковий штурм”, „дебати”; О. Ісаєва – „рольові ігри”, „семінар”, „засідання прес-клубу”, „мозкова атака”, „дискусія”

[33, с. 53-55]; Л. Півень у своїй роботі розглядає такі інтерактивні технології: „робота в парах”, „займи власну позицію”, „робота в малих групах”, „мозковий штурм”, „розігрування ситуації”, „коло ідей”, „акваріум” [61; 14]; А. Гін пропонує такі види робіт у групах: „спіймай помилку”, „прес-конференція”, „своя опора”, „мозковий штурм” [18, с. 7].

Головна особливість методики інтерактивного навчання, підкреслює І.А. Зимня полягає у тому, що процес навчання відбувається у спільній діяльності. «Доведено, що порівняно з індивідуальною роботою за схемою "учитель-учень" співпраця в групі підвищує ефективність розв'язання тих же задач на сто відсотків» [27; 40].

Технологічна якість інтерактивного навчання передбачає вироблення правил організації. Так, Г. Токмань пропонує дотримуватись таких норм роботи:

- діють (тією чи іншою мірою) всі учасники навчального процесу;
- мають певну психологічну підготовку (самообмеженість, скутість, традиційність поведінки заважає);
- беруть участь не більше, як 30 чоловік (найкраще працювати в малих групах);
- готують приміщення (наприклад, столи поставити «ялинкою», щоб кожний учень сидів боком до ведучого і мав змогу спілкуватися в малій групі);
- дбають про необхідні для творчої роботи матеріали (вони розробляються автором);
- налаштовують учасників на серйозне ставлення до питань процедури й регламенту;
- ділять клас на групи [77, с. 41].

Спеціалісти також виділяють наступні норми поведінки у процесі інтерактивного навчання: у спільній роботі немає «акторів» і «глядачів»: усі – учасники; кожен член групи заслуговує на те, щоб його вислуховували не перебиваючи; слід говорити так, щоб тебе розуміли, висловлюватися

безпосередньо по темі, уникати зайвої інформації; якщо інформація, яка пролунала, не зовсім зрозуміла, задавати запитання «на розуміння»; тільки після цього робити висновки; критикувати слід ідеї, а не особистості; мета спільної діяльності полягає не у «перемозі» будь-якої точки зору, а у можливості знайти кращий розв'язок, дізнавшись про різні думки щодо проблеми і таке інше [41, с. 77-80].

Здійснення методики інтерактивного навчання з урахуванням усіх вимог, які висувуються до нього, певним чином впливає на зміни у роботі педагога. В.Н. Соколов вважає, що, враховуючи актуальні запити розвитку системи освіти, педагог має володіти наступними вміннями: організувати таке дослідження задачі, яке сприймається учнем як власна ініціатива; цілеспрямовано організовувати для учнів навчальні ситуації, які спонукають їх до інтеграції зусиль; створювати навчальну атмосферу в класі і дозувати свою допомогу учням; розв'язувати нестандартні навчальні й міжособистісні ситуації, розглядаючи педагогічну взаємодію як вплив реакції тих, хто навчається під керуванням педагога; зберігаючи свій науковий авторитет, допомагати учням не потрапляти під його залежність, яка скасовує їхню мислительну діяльність, а зберігати самостійність в інтелектуальній поведінці [71, с. 56-80].

Група дослідників під керівництвом Є.В. Коротаєвої, розробляючи методику організації інтерактивного навчання, пропонує вчителям різноманітні варіанти роботи учнів у групах, які можна організовувати з урахуванням конкретних ситуацій своєї школи, класу, характеру взаємовідносин між учнями і таке інше [42, с. 44-49].

Щодо сутності та визначення самого терміну «інтерактивні технології», то дана проблема досліджена у працях О.І. Пометуна, Л. Пироженка [63; 64; 67], М. Волосок [45], Гулінська [23], О. Комар [33], А. Максимець [48], Н. Шевченко [73] та ін.

Таким чином, ми у достатньому обсязі розглянули досить широкий спектр наукової літератури і встановили, що дана тема є досить актуальною на

сучасному етапі педагогічних досліджень, адже постійно змінюються орієнтири освіти, що в свою чергу вимагає нових підходів до організації навчально-виховного процесу.

1.2. Сутність інтерактивного навчання

Соціальні перетворення в українському суспільстві докорінно змінили орієнтації в галузі освіти. Спрямовання навчально-виховного процесу на формування духовності особистості, розкриття її потенційних можливостей та здібностей, утвердження загальнолюдських цінностей стало головною стратегією педагогічної діяльності творчо працюючих вчителів.

Розв'язання цих актуальних проблем можливе лише на основі впровадження новітніх педагогічних технологій, які б давали можливість для розвитку творчих здібностей особистості.

З-поміж запропонованої сьогодні великої кількості інноваційних технологій багато вчителів визнають переваги роботи в режимі інтерактиву, який найбільш повно забезпечує комфортні, безконфліктні безпечні умови розвитку дитини, всебічно реалізує її природний потенціал, виховує особистість, здатну до самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення, яка вміє використовувати одержані знання для творчого розв'язання проблем, критично мислити, прагне реалізувати себе [44, с. 77; 45, с. 80; 47, с. 77-83].

Термін «інтерактивні методи» відносно новий. Його ввів у 1975 р. німецький дослідник Ганс Фріц. «Inter» (англ.) – взаємо-, «act» (англ.) – діяти. Інтерактивність у навчанні можна пояснити як здатність до взаємодії, перебування у режимі бесіди, діалогу, дії. Відповідно інтерактивним може бути метод, під час використання якого той, хто навчається, є учасником, що здійснює щось: говорить, управляє, моделює, пише, малює тощо, тобто виступає не тільки слухачем а й бере активну участь у тому, що відбувається, власне, є активним учасником навчального процесу [33, с. 33-35].

Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний

процес організується на засадах постійно активної взаємодії усіх учнів класу. Це діалогове навчання, де учень і вчитель рівноправні.

Учитель в інтерактивному навчанні виступає як організатор процесу навчання, консультант, який не «замикає» навчальний процес на собі.

Застосовуючи інтерактивні форми роботи, вчитель ставить перед собою мету, сподівається на певний результат.

Необхідними умовами в процесі інтерактивного навчання є чіткий план дій і конкретні завдання для учня і вчителя, співпраця між учнями класу, між учнем і вчителем. Результати навчання досягаються через взаємні зусилля життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблем на основі аналізу обставин та відповідної ситуації тощо [20, с. 31-36; 28, с. 70-72; 90, с. 76-79].

Інтерактивні методи сприяють інтенсифікації й оптимізації навчально-виховного процесу й дають змогу:

- полегшити процес засвоєння програмового матеріалу;
- активізувати навчальну діяльність учнів;
- формувати навички аналізу навчальної інформації, творчого підходу до засвоєння навчального матеріалу;
- формулювати власну думку, правильно її висловлювати, додавати свою точку зору, аргументувати та дискутувати;
- моделювати різні ситуації й збагачувати власний соціальний досвід через включення в різні життєві ситуації;
- вчитися слухати іншу людину, поважати альтернативну думку, прагнути до діалогу;
- налагоджувати конструктивні стосунки в групі, визначити своє місце в ній, уникати конфліктів, шукати компромісів;
- знаходити раціональні шляхи розв'язання проблем, формувати навички проектної діяльності, самостійної роботи, виконання творчих робіт [60, с. 28; 66, с. 43-44; 67, с. 50].

Крім того, використання інтерактивних методів дозволяє реалізувати

ідею співпраці тих, хто навчає, і хто навчається, вчить їх конструктивно взаємодіяти, сприяє оздоровленню психологічного клімату на уроці, створює доброзичливу атмосферу, значно підвищує мотивацію учнів до навчання.

Використання інтерактиву в процесі уроку знімає нервові навантаження учнів, дозволяє змінювати форми діяльності, переключати увагу на вузлові питання теми заняття [90]

У ході діалогового навчання учні вчаться критично мислити, зважувати альтернативні думки, приймати продуктивні рішення, дискутувати, спілкуватися з іншими людьми. Досягається це завдяки організації індивідуальної, парної, групової та кооперативної роботи; застосовуються дослідницькі проекти, рольові ігри, безпосередня робота з текстом, різноманітними інформаційними джерелами; використовуються творчі роботи [77, с. 54-56; 82, с. 40-51].

Проводячи уроки такого типу, вчитель зацікавлює школярів предметом, формує активну життєву позицію, розвиває творчі здібності, вдосконалює мовленнєві і розумові навички; створює ситуацію успіху, де кожен учень відчуває себе невимушено на уроці, а це, у свою чергу, сприяє самовдосконаленню його як особистості. Крім того, групова робота відіграє важливу роль у досягненні виховної функції навчання, зокрема формуються колективізм, моральні та гуманні якості особистості.

Не менш важливою при застосуванні групових форм роботи є й організаційна функція. У групах учні вчаться розподіляти обов'язки.

Така навчальна діяльність дає учням можливість виступати в різних ролях, в тому числі і в ролі вчителя. Таким чином, можна стверджувати, що групові форми роботи мають ряд значних переваг порівняно з іншими організаційними формами [68, с. 121-124; 76, с. 90-92].

Варто зазначити, що намагання ефективніше організувати навчальний процес здійснювались постійно, але саме системної завершеності набули у другій половині XX століття, коли досягнення вітчизняних педагогів були поєднані із доробками зарубіжних дослідників. Але, це не означає, що

пошуково-дослідницька робота припинилася, і сьогодні продовжують розроблятися нові методики та технології, які б допомогли якнайкраще організувати навчально-виховний процес у школі.

1.3. Пріоритети інноваційної освіти на уроках історії в школі

За останні роки у підходах до викладання предметів суспільствознавчого циклу відбулись значні зміни. У першу чергу це стосується методології викладання, застосування інноваційного навчання, яке дехто з учених вважає навчанням, «спрямованим на розвиток здібностей учнів до спільної діяльності». Частково можна погодитися з тим, що інновації є альтернативою традиційному навчанню. Скоріше це новий ступінь у процесі навчання, новий погляд на навчальний процес, коли переосмислюються стосунки вчителя й учня, коли основною метою навчання стає особистісно-діяльнісний підхід кожного учня до процесу навчання, коли творчість і зацікавленість стають потребою і потенціалом уроку [67, с. 140; 68, с. 150-153].

Ці зміни, що стосуються методів, форм і прийомів навчання, були започатковані новою редакцією програм з історії. Інноваційне навчання, на відміну від традиційного, вважає, що застосування звичних методів навчання не завжди призводить до позитивних наслідків. Так, якщо вважати, що репродуктивне викладення – це все, що вимагається від учня, то наш комбінований урок повинен відповідати цим вимогам на 100%. Але дійсність не завжди підтверджує це. Іноколи самі вчителі не задоволені результатами цих уроків, не кажучи вже про учнів. Але сила стереотипів ще дуже відчутна (незнання нового також призводить до цього), і вчителі застосовують переважно ті методи, що вимагають від учня тільки відтворення, тобто акцент робиться тільки на розвиток пам'яті і деяких інтелектуальних умінь. Дійсно, важко вимагати від учня максимального залучення мислення, якщо його цього ніколи не вчили. Іншими словами, продовжується зберігання та провідне використання методик з минулого століття, таких, що зазнали наші батьки.

Головним у тому навчанні для учня було уважно слухати, інколи записувати, щоб потім переказати і відповісти на питання, що стосуються змісту почутого. Про формування інших умінь, а тим більше про залучення власного досвіду учнів, їх творчої фантазії, мислення мова майже не йшла. Але глибоке засвоєння змісту уроку супроводжується не тільки слуханням, а й обговоренням, вирішенням проблеми, коли учні залучаються до аналізу-синтезу інформації, отриманої на уроці [66, с. 142-145; 67, с. 150-151; 68, с. 122-123].

Саме цій меті служать методи і форми інтерактивного навчання, коли учні залучаються до різноманітних форм роботи на уроці, коли вони думають про те, що роблять. Головним завданням цих методик є намагання навчити учня думати під час отримання знань над шляхами цього пізнання, застосовувати їх у новій навчальній ситуації [67]

У першу чергу основними формами навчання стають групова та індивідуальна. Значне місце посідають дискусії, рольові ігри або розігрування ситуацій, обмін думками у групах, у класі, розробка проектів, виконання лабораторних робіт тощо.

Одним із пріоритетів інноваційного навчання є групова та індивідуальна форми навчання. Акцент зміщений у бік творчої імпровізації вчителя, його взаємодії з учнями. Довіра, повага, спілкування, стимуляція почуття гідності, здатності відповідати за себе – все це є головними факторами групової та індивідуальної форм роботи. Учень розвиває свою індивідуальність у спільному вирішенні творчих завдань, коли максимально залучається його життєвий досвід та отримані знання [30].

Іншим пріоритетом є диференціація навчання, коли урізноманітнюються форми і методи навчання, коли опорою стають уміння учнів самостійно здобувати знання. Самооцінка учнів стає головним фактором оцінювання особистих досягнень учнів.

Навчання перетворюється на спілкування між людьми в процесі отримання нової інформації. У цьому процесі вчитель навчає учня чогось

нового. Одночасно він повинен стати посередником між учнем і навчальним матеріалом, а не єдиним джерелом знань, як це часто тепер трапляється. Виходячи з цієї нової ролі, вчитель повинен:

- використовувати різноманітні методи подання (презентації) нового матеріалу;
- використовувати завдання, які дозволяють школярам засвоїти навчальний матеріал відповідно до їх досвіду і рівня пізнавальної активності;
- надати можливість учням демонструвати свої досягнення в отриманні знань [67, с. 80; 68, с. 55-58].

Усі ми знаємо, якими різними за рівнем розвитку і засвоєння навчального матеріалу бувають класи. Кожний учень має свої особливості, інтереси, досвід. Гарний учитель враховує ці особливості у своїй роботі. Але бажання навчити всіх, прагнення того, щоб усі знали на рівні знань самого вчителя – застарілий стереотип. «І якщо учні не знають, то винний у тому вчитель». Ця «аксіома» часто зводить нанівець диференційований підхід у навчанні. Тому в цій, новій, методиці викладання ведеться на рівні достатньої складності, тому що учень, який не засвоює новий матеріал, розчаровується у навчанні. Мотивація у навчанні з часом згасає, одночасно і зникає пізнавальний інтерес. А дуже низький рівень навчання також не сприяє зростанню рівня пізнавальної активності учня [26; 72].

Рівень навчального матеріалу повинен бути таким, щоб у його засвоєнні за необхідності допомогли інші учні, вчитель. У цьому випадку завдання вчителя – встановлення необхідних зв'язків між навчальним матеріалом, знаннями і власним досвідом учнів. Кожен з учнів повинен мати можливість визначити свої цілі, а також уміти пояснити свою точку зору. Тому дуже важливою є підтримка прагнення висловлювати особисті позиції, різноманітні оцінки. Коли вчитель відмовляється від думки, що існує єдина правильна точка зору, з'являється стільки думок, скільки учнів у класі. Тому дуже важливо приймати і цінувати погляди кожного в класі [26; 72]

Дуже важливою є спільна навчальна діяльність учнів у великих і малих групах. Тому ця методика пропонує зміну традиційної обстановки у класі, що сприятиме проведенню групової роботи. Роль учителя за цих обставин змінюється з традиційної – вчитель пояснює, учень сприймає – на посередницьку [48, с. 101-108; 60, с. 90-95].

Головним стає колективне знання класу, коли важливим важелем є допомога однокласників одне одному. І не треба лякатися того, що учні з високою пізнавальною активністю отримують знання на рівні учнів з меншим рівнем пізнавальної активності. Навчання «кращих» учнів, які перетворюватимуться на вчителів, отримає додаткову мотивацію. У них стимулюватимуться бажання самостійно отримувати знання.

Усе це, повторюся, повинно базуватися на ідеї неможливості і неприпустимості обмежень свободи висловлювань, що призводить до втрати інтересу. Ця ідея стосується не тільки учнів, а й учителів, які стають, з одного боку, творцями уроку, а з іншого, – партнерами своїх учнів. Учитель повинен мати право вибирати оптимальні форми і прийоми проведення уроку, щоб досягти поставлених цілей [26].

Кожний урок по-своєму значущий. Але уроки можуть мати різні цілі. Усе залежить від мети, поставленої вчителем. Певний урок знайомить учнів з фундаментальними знаннями, пояснює головні історичні поняття, готуючи учнів до подальшого вивчення зазначеної теми [70, с. 65-69; 80, с. 45-51].

Водночас зміст іншого уроку може спрямовувати школярів на розуміння певного аспекту їхнього соціального середовища. Такі уроки збагачують особистий життєвий досвід учнів. Кожен урок повинен навчати дітей розмірковувати, навчати критичного мислення.

Учителі, які творчо працюють, знають привабливість тих уроків, які наштовхують учнів на міні-дослідження, на участь в обговоренні, на подальшу самостійну роботу з навчальним матеріалом. Такий урок стає більш значущим для учнів, розвиває практичні навички комунікації. Звичайно, не кожна тема уроку сприяє цьому через відсутність додаткових інформаційних матеріалів:

текстових, ілюстрацій, фотографій тощо. Тому вчитель повинен пояснити і собі, і учням цінність такого уроку, його значення і, по можливості, доповнити його зміст додатковими матеріалами [40, с. 40-42; 66, с. 100; 68, с. 30; 74, с. 70-73; 90, с. 121-126].

Для кожного уроку вчитель готує завдання, щоб перевірити, чи досяг урок поставленої мети. Завдання повинні бути деталізовані, націлені на перевірку конкретних знань і вмінь, отриманих на уроці. Дуже важливими повинні бути такі завдання, які передбачають відповідну діяльність учнів за результатами уроку. Такі завдання передбачають вищий рівень навчальних досягнень, вони вимагають від учня не просто згадати і повторити представлену інформацію. Така система завдань викликає в учнів бажання побачити можливість застосування певної ідеї до іншої теми, вирішення проблеми за допомогою вже набутих знань і вмінь. Завдання покликані сформувати вміння знайти причини і наслідки події, явища, розглянути їх під різними кутами зору, поєднати кілька ідей для вирішення нової ситуації, робити висновки щодо адекватності певної ідеї або джерела для пояснення якогось явища. Завдання уроку спонукають учнів до пошуку особистого значення у темі, пригадування прикладів з власного життя, що стосуються запропонованої теми, зіставлення і порівняння ідей, знаходження аргументів на підтримку зайнятої учнем позиції, висунення власної гіпотези розвитку подій, прийняття рішень про необхідність додаткового розгляду проблем теми [72; 75]

Таким чином, завдання повинні мати такі ознаки:

- деталізованість;
- наочність;
- відповідність різним рівням мислення [68, с. 100-102; 80, с. 65].

Дискусія з проблеми викладання історії в школі триває не менше десяти років. Сьогодні викладачі історії опинилися у важкому становищі. Зі зникненням панівної державної ідеології історія, здається, втратила свій стрижень. Багато вчителів були змушені обмежитися вивченням історичних

фактів та уникати їх оцінок через розмаїття підходів. Правда, на короткий час своєрідним «рятувальним колом» стала критика марксистської концепції історії – вона дала можливість на кілька років заповнити ідеологічну порожнечу і внести певний зміст у викладання, Однак тепер за партами сидить покоління дітей, що мають початкові уявлення не тільки про Маркса, але й про Леніна, що істотно знижує актуальність цього підходу [76].

Науковий плюралізм дає можливість учителю обрати ту чи іншу історичну концепцію. У цьому випадку ідеологічний підхід замінюється культурологічним, заснованим на прихильності вчителя до визначеної наукової школи. Таким чином, ключовим поняттям в організації роботи з учителями є поняття самовизначення.

Учитель може через власну систему цінностей вирішити, яка історична концепція найбільш точно відповідає його поглядам, його власному світогляду і розумінню історії в цілому. Процедура самовизначення, безумовно, вимагає від учителя більших зусиль, але в цьому випадку він виробляє деякий напрям у викладанні свого предмета [102, с. 54-60].

Самовизначення вчителя має на увазі постановку питань: «Навіщо потрібно знати історію? Яка мета її викладання в школі?». Обговорення цих питань показало, що значна кількість учителів сучасної школи розуміють мету вивчення історії як оволодіння історико-соціологічними законами, сумою знань історичних фактів. Однак для викладання історії цього явно замало.

У цьому плані можна розглянути і позицію російського педагога В.В. Давидова, який вважає, що «історію не можна розглядати тільки як зовнішню галузь реальності людини, підпорядковану об'єктивним природним законам. Вона виявляється чимось таким, що людина формує в процесі свого власного розвитку..., визначаючи її як людину даної культури з її психікою і всіма її здібностями, а також знаннями, уміннями, навичками, у чому вона безпосередньо бере участь кожним своїм вчинком, словом, думкою і тому виявляється відповідальною перед майбутнім, тобто це та сфера, освоюючи яку, вона стає моральною особистістю» [5, с. 10-15; 69, с. 55-58; 91, с. 88].

При вивченні історії важливим є не стільки запам'ятовування фактів, скільки розуміння контекстів і наявність своєї точки зору в кожного учня.

Щоб виробити певну позицію, учні повинні співвіднести свої цінності з цінностями інших людей: авторів підручника, учених, учителя, своїх однокласників, нарешті. Усе це вимагає від учнів активності, критичного мислення, самостійності у прийнятті рішень – саме ці якості, на мій погляд, треба розвивати у майбутніх громадян. Головне завдання вчителя – спрямувати їх у русло визначеної історичної концепції. Цілком можливо, що позиції учнів і вчителів можуть не збігатися. Тоді стає важливим співвіднесення аргументів, пошук точок перетинання, що теж дуже важливо [68; 72; 76].

Боротьба народів за самовизначення і самоповагу тісно пов'язана зі спалахом емоцій, пристрастей, інтелекту, а нерідко і з проблемами виживання. Викладання історії в подібних ситуаціях може зачіпати найболючіші питання національної історії. Проблема стає ще більш складною, коли йдеться про аналіз недавнього минулого, особливо, якщо ворожнеча триває й історія є реальністю, з якою щодня стикаєшся. Звичайно, за таких конфліктних умов можливе існування кількох варіантів інтерпретації історії, оскільки вона і досі розглядається як основний засіб підтримки самовизначення суспільства у власній ідентичності [55, с. 81-85; 86, с. 65-67].

Учителі історії можуть опинитись у важкій ситуації, пропонуючи учням подивитись назад і проаналізувати свою історію критично. Вони наражаються на небезпеку критики з боку батьків, а також, можливо, і свого шкільного керівництва, оскільки відхиляються від загальноприйнятих тлумачень або піддають сумніву точки зору та погляди, що сповідуються більшістю суспільства. На думку Джона Тоша, «історик виконує дуже неприємну роль у руйнуванні міфів, що спрощують або викривляють загальновідоме тлумачення минулого. У цій ролі він уподібнюється хірургу-окулісту, який спеціалізується на видаленні катаракти» (Джон Тош «Хода історії») [10, с. 65; 54, с. 97].

Таким чином, у процесі вивчення історії важливо прищепити школярам смак до міркувань, аналізу явищ, пошуку пояснень тих чи інших процесів. У зв'язку з цим необхідно урізноманітнити навчальний процес різноманітними технологіями, зокрема інтерактивними, які спонукатимуть учнів до кращого вивчення історії, можливо, до визначення ними своєї життєвої справи, яка буде тісно пов'язана з дослідженням минулого, встановленням закономірностей розвитку людства, вивченням тенденцій теперішнього життя, навіть прогнозуванням майбутнього, адже усе це – наша з вами історія і ми повинні докладати якомога більше зусиль для її збереження і вшанування.

Висновки до 1 розділу

Освіта, як одна з найважливіших складових суспільства, з одного боку залежить від суспільства, складовою частиною якого вона є, та процесів, що відбуваються в ньому. Тому вона повинна швидко реагувати і відповідати стану науково-технічного прогресу, тенденціям розвитку економічної сфери держави, з іншого, безумовно, впливає на всі процеси і сторони життя оскільки готує спеціалістів, розвиває особистість, формує певні життєві погляди. Тому, особливої уваги заслуговує сучасний стан, проблеми впровадження і перспективи інноваційних технологій в освіті нашої країни.

Отже, проблема використання саме інтерактивних технологій у процесі навчання є досить складною та багатогранною у плані визначення підходів до класифікації, сутності, значення. Проаналізувавши науково-педагогічні праці дослідників, ми встановили, що інтерактивні технології навчання становлять досить важливе значення для організації навчально-виховного процесу у сучасній школі. Проте, вони вимагають додаткових матеріальних затрат (для виготовлення дидактичних матеріалів, спеціальних засобів до конкретного інтерактивного заняття, підготовки місця і організації простору), ґрунтовнішої підготовки вчителя, його творчого підходу, витримки з боку вчителя, і, звичайно, інтерес до роботи від учнів.

Отже, ми з'ясували, що наукове визначення поняття «інтерактивні технології» вимагає комплексного дослідження, оскільки включає в себе терміни «технологія» та «інтерактив» (або «інтерактивність»). Ми встановили походження терміну «технологія», яке визначення дають українські та російські науковці, прослідкували еволюцію тенденцій виникнення та удосконалення новаторських концепцій організації навчання за допомогою тих чи інших технологій. Також, ми прослідкували зв'язок основних характеристик педагогічної технології, які відображають сутність інтерактивного навчання у школі, як результату організації вчителем освітнього процесу за допомогою впровадження певної системи способів, прийомів, методів, які засновані на міжособистісних взаєминах педагога і учнів, багатосторонньої комунікації, конструюванні знань школярів.

Оскільки поняття інтерактивних технологій багатоаспектне, то з цього витікає, що існують різні підходи до їх класифікації. Перші спроби класифікувати інтерактивні технології зробив Г. Сиротенко, але його класифікація має ряд недоліків, оскільки не має чіткого розмежування між поняттям «метод» і «технологія». Проте, існує ще одна – розроблена О.І. Пометуном та Л.В. Пироженком. Подана класифікація є досконалою, оскільки розроблена відповідно до форм навчання.

Технологічна якість інтерактивного навчання вимагає вироблення певних правил роботи, що також детально і всебічно висвітлено у роботах різних науковців.

Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес організується на засадах постійно активної взаємодії усіх учнів класу між собою. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де учень і вчитель рівноправні, що дуже важливо. Учитель в інтерактивному навчанні виступає як організатор процесу навчання, консультант, який не «замикає» навчальний процес на собі. Необхідними умовами в процесі інтерактивного навчання є чіткий план дій і конкретні завдання для учня і вчителя, співпраця між учнями класу, між учнем і

вчителем. Результати навчання досягаються через взаємні зусилля життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблем на основі аналізу обставин та відповідної ситуації тощо.

РОЗДІЛ 2. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

2.1. Теоретичні засади організації інтерактивного уроку

Основною формою організації навчальної діяльності практично у всіх країнах світу є сьогодні класно-урочна система. Будучи прогресивною протягом чотирьох століть поспіль, сьогодні, в умовах науково-технічного прогресу, вона перестала задовольняти потреби суспільства в освіті і потребує вдосконалення. Причиною цього стало як закономірне і неминуче зростання обсягу загальноосвітніх знань, що підлягають обов'язковому засвоєнню, так і зміна вимог суспільства до освіти. Критика класно-урочної системи найчастіше пов'язана з пасивністю учнів на уроках та відсутністю інтересу до навчання, зниженням якості знань, перевантаженням дітей домашніми завданнями й уроками, з тим, що навчальні заняття шкідливо впливають на здоров'я школярів [76, с. 30-32; 77, с. 8-10; 83, с. 24].

Уроки мають захоплювати учнів, пробуджувати у них інтерес та мотивацію, навчати самостійному мисленню та діям. Ефективність і сила впливу на емоції і свідомість учнів у великій мірі залежать від умінь і стилю роботи конкретного вчителя. Тому, сучасна освіта вимагає трансформації старих законів та порядків, але не лише для того, щоб удосконалити навчальний процес, але й підвищити культурний рівень учнів [76]

Застосування інтерактивних технологій висуває певні вимоги до структури уроку, яка зазнала певної видозміни, а саме:

- мотивація;
- оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів;
- надання необхідної інформації;
- інтерактивна вправа – центральна частина заняття;
- підбиття підсумків, оцінювання результатів уроку [68; 76]

Розглянемо кожен з цих елементів ґрунтовніше, аналізуючи методика його відтворення в рамках уроків з історії України та Всесвітньої історії.

Мотивація

Мета цього етапу – сфокусувати увагу учнів на проблемі й викликати інтерес до обговорюваної теми. Мотивація є своєрідною психологічною паузою, яка дає можливість учням насамперед усвідомити, що вони зараз почнуть вивчати інший (після попереднього уроку) предмет, що перед ними інший учитель і зовсім інші завдання. Крім того, кожен тему, яку ми засвоюємо з учнями, відповідно до фундаментальних положень теорії психолого-філософського пізнання, можна реально вважати засвоєною, якщо вона (тема) стала основою для розвитку в особистості суб'єкта пізнання власних новоутворень: у його свідомості, в емоційно-ціннісній сфері тощо. Отже, суб'єкт навчання має бути налаштований на ефективний процес пізнання, мати в ньому особистісну, власну зацікавленість. Усвідомлювати, що і навіщо він зараз робитиме. Без виникнення цих внутрішніх підвалин: мотивів учіння і мотивації навчальної діяльності – не може бути ефективного пізнання [67; 68].

З цією метою можуть бути використані прийоми, що створюють проблемні ситуації, викликають у дітей здивування, подив, інтерес до змісту знань та процесу їх отримання, підкреслюють парадоксальність явищ та подій. Це може бути і коротка розповідь учителя, і бесіда, і демонстрування наочності, й нескладна інтерактивна технологія («мозковий штурм», «мікрофон», тощо). Мотивація чітко пов'язана з темою уроку, вона психологічно готує учнів до її сприйняття, налаштовує їх на розв'язання певних проблем. Як правило, матеріал, вербалізований (словесно оформлений) учнями під час мотивації, наприкінці підсумовується і стає «місточком» для представлення теми уроку [76].

Цей елемент уроку має займати не більше 5% часу заняття.

Оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів.

Мета – забезпечити розуміння учнями змісту їхньої діяльності, тобто

того, чого вони повинні досягти на уроці і чого від них чекає вчитель. Часто буває доцільно долучити до визначення очікуваних результатів усіх учнів.

Щоб визначити для себе майбутні результати уроку, учні інколи мають озвучити своє особисте ставлення до суті та структури вибраних способів навчальної діяльності та спланувати свої дії по засвоєнню та застосуванню знань, передбачених темою. Без чіткого і конкретного визначення й усвідомлення учнями навчальних результатів їхньої пізнавальної діяльності, особливо на уроках з використанням інтерактивних технологій, учні можуть сприйняти навчальний процес як ігрову форму діяльності, не пов'язану з навчальним предметом. Формулювання очікуваних результатів уроку (які по суті є тим, що ми традиційно називаємо дидактичною метою уроку) є іншим, аніж ми можемо побачити це у багатьох існуючих методичних чи дидактичних посібниках [68, с. 131-134].

Формулювання результатів інтерактивного уроку для сприяння успішності навчання учнів має відповідати таким вимогам:

- висвітлювати результати діяльності на уроці учнів, а не вчителя, і бути сформульованими таким чином: «Після цього уроку учні зможуть...»;
- чітко відображати рівень навчальних досягнень, який очікується після уроку. Тому воно має передбачати: обсяг і рівень засвоєння знань учнів, що буде забезпечений на уроці; обсяг і рівень розвитку навичок і вмінь, який буде досягнуто після уроку;
- розвиток (формування) емоційно-ціннісної сфери учня, яка забезпечує формування переконань, характеру, вплив на поведінку тощо. Останній компонент навчальних результатів, до якого можна прагнути на окремому уроці, це – визначення, усвідомлення або формування емоційно-наповненого ставлення учнів до тих явищ, подій, процесів, що є предметом вивчення на уроці. Отже, результати мають бути сформульовані за допомогою відповідних дієслів, наприклад знання: пояснювати, визначати, характеризувати,

порівнювати, відрізняти... тощо;

- уміння і навички: дискутувати, аргументувати думку, дати власну оцінку, проаналізувати тощо;
- ставлення: сформулювати та висловлювати власне ставлення до..., пояснювати своє ставлення до...;
- щоб було зрозуміло, як можна виміряти такі результати, коли вони будуть досягнуті, наприклад: якщо після Вашого уроку учні вмітимуть «пояснювати суть явища та наводити приклади подібних явищ» – це легко перевірити і виміряти в оціночних балах, врахувавши, наприклад, точність і повноту пояснення і кількість прикладів, що наведено;
- бути коротким, ясным і абсолютно зрозумілим і для учнів, і для самого учителя, і для батьків учнів, і для інших вчителів, і для директора школи або завуча, який має перевіряти Ваш урок з огляду на те, чи досяг він очікуваних результатів. Таким чином, формулювання результатів вчителем під час проектування уроку є обов'язковою і важливою процедурою. В інтерактивній моделі навчання це надзвичайно важливо, оскільки, як уже зазначалось, побудування технології навчання неможливе без чіткого визначення дидактичної мети [67; 68; 77]

Однак досягти результатів у інтерактивній моделі ми можемо, тільки залучивши учнів до діяльності. Отже, вони теж повинні розуміти, для чого вони прийшли на урок, до чого їм треба прагнути і як будуть перевірятись їхні досягнення.

Для того щоб почати з учнями спільний процес руху до результатів навчання, у цій частині інтерактивного уроку потрібно:

- назвати тему уроку або попросити когось з учнів прочитати її;
- якщо назва теми містить нові слова або проблемні питання, звернути на це увагу учнів;
- попросити когось з учнів оголосити очікувані результати за текстом

- посібника або за записом на дошці, зробленим заздалегідь, пояснити необхідне, якщо йдеться про нові поняття, способи діяльності тощо;
- нагадати учням, що наприкінці уроку буде перевірено, наскільки вони досягли таких результатів. Якщо це важливо, треба також пояснити учням, як будуть оцінюватися їхні досягнення в балах.

Цей елемент уроку має займати не більше 5% часу заняття [68].

Надання необхідної інформації

Мета цього елементу, етапу уроку – дати учням достатньої інформації, для того щоб на її основі виконувати практичні завдання, але за мінімально короткий час. Це може бути міні-лекція, читання роздаткового матеріалу, виконання домашнього завдання, опанування інформацією за допомогою технічних засобів навчання або наочності. Для економії часу на уроці і для досягнення максимального ефекту уроку можна подавати інформацію для попереднього домашнього вивчення. На самому уроці вчитель може ще раз звернути на неї увагу, особливо на практичні поради, якщо необхідно прокоментувати терміни або: організувати невеличке опитування.

Ця частина уроку займає близько 10-15% часу [68].

Інтерактивна вправа

Центральна частина заняття, її метою є засвоєння навчального матеріалу, досягнення результатів уроку. Інтерактивна частина уроку має займати близько 50-60% часу на уроці. Обов'язковою є така послідовність і регламент проведення інтерактивної вправи:

- інструктування – вчитель розповідає учасникам про мету вправи, правила, послідовність дій і кількість часу на виконання завдань, запитує, чи все зрозуміло учасникам (2-3 хв);
- об'єднання в групи і (або) розподіл ролей (1-2 хв);
- виконання завдання, при якому вчитель виступає як організатор, помічник, ведучий дискусії, намагаючись надати учасникам максимум можливостей для самостійної роботи і навчання у співпраці один з одним (5-15 хв);

- презентація результатів виконання вправи (3-15 хв);
- рефлексія результатів учнями: усвідомлення отриманих результатів, що досягається шляхом їх спеціального колективного обговорення або за допомогою інших прийомів (5-15 хв) [76; 77].

Рефлексія є природним невід'ємним і найважливішим компонентом інтерактивного навчання на уроці.

Вона дає можливість учням і вчителю:

- усвідомити, чого вони навчилися;
- пригадати деталі свого досвіду й отримати реальні життєві уявлення про те, що вони думали і що відчували, коли вперше раз зіткнулись з тією чи іншою навчальною технологією. Це допомагає їм чіткіше планувати свою подальшу діяльність вже на рівні застосування технологій у подальшій пізнавальній діяльності та у житті;
- оцінити власний рівень розуміння та засвоєння навчального матеріалу і спланувати чіткі реальні кроки його подальшого опрацювання;
- порівняти своє сприйняття з думками, поглядами, почуттями інших й інколи скоригувати певні позиції;
- як постійний елемент навчання привчати людину рефлексувати в реальному житті, усвідомлюючи свої дії та прогнозуючи подальші кроки;
- учителям – побачити реакцію учнів на навчання та вносити необхідні корективи [76; 77].

Рефлексія здійснюється в різних формах: у вигляді індивідуальної роботи, роботи в парах, групах, дискусії, в письмовій та усній формі. Вона завжди містить кілька елементів: фіксація того, що відбулось, визначення міркувань та почуттів щодо отриманого досвіду, плани на майбутній розвиток.

Рефлексія застосовується після найважливіших інтерактивних вправ, після уроку, після закінчення певного етапу навчання [68].

Підбиття підсумків (рефлексія) уроку

Підбиття підсумків – це дуже важливий етап інтерактивного заняття.

Заняття доходить кінця. На цьому етапі багато вчителів схильні розслабитися і провести коротке, нечітко структуроване обговорення; усі погоджуються, що все було цікаво (наприклад, рольова гра удалася, вправу виконали просто здорово тощо), і цим справа закінчується. Учитель йде з почуттям виконаного боргу; учні розходяться з почуттям, що спробували щось новеньке [76; 77].

На жаль, вони не врахували, що підсумки є найважливішою частиною інтерактивного уроку. Саме тут проявляється зміст виконаного; підводиться риска під знаннями, що повинні бути засвоєні, і встановлюється зв'язок між тим, що вже відомо, і тим, що знадобиться їм у майбутньому.

Функції підсумкового етапу уроку:

- прояснити зміст опрацьованого;
- порівняти реальні результати з очікуваними;
- проаналізувати, чому відбулося так чи інакше;
- зробити висновки;
- закріпити чи відкоригувати засвоєння;
- намітити нові теми для обміркування;
- установити зв'язок між тим, що вже відомо, і тим, що потрібно засвоїти, навчитись у майбутньому;
- скласти план подальших дій [76].

Під підсумками уроку ми маємо на увазі процес, зворотний інструктажу. Іншим терміном для цього етапу є «рефлексія»; у даному випадку підкреслюється можливість для учасників навчально-виховного процесу оглянутися на події, що відбувалися; третій термін – «дискусія», що означає розгляд чи обговорення спірних питань. Його достоїнством є також підкреслений зв'язок первісних цілей з оглядом остаточних результатів [67, с. 77-80; 68, с. 96-97].

Навчання в рамках традиційного уроку не потребує переосмислення ні від учителя, ні від учнів, у ньому немає місця рефлексійним видам діяльності.

Замість цього застосовується так зване закріплення та узагальнення отриманих знань, яке майже не передбачає наступного коригування вчителем мети та змісту навчання.

Технологізація навчання передбачає обов'язкову рефлексію, під якою в педагогіці розуміють здатність людини до самопізнання, вміння аналізувати свої власні дії, вчинки, мотиви й зіставляти їх із суспільно значущими цінностями, а також діями та вчинками інших людей. Мета рефлексії: згадати, виявити й усвідомити основні компоненти діяльності – її зміст, тип, способи, проблеми, шляхи їх вирішення, отримані результати тощо [76].

Методика проведення рефлексії на уроці включає такі етапи:

1. Зупинка дорефлексійної діяльності. Всяка попередня діяльність має бути завершена чи призупинена. Якщо виникли труднощі в розв'язанні проблеми, то після рефлексії її розв'язання може бути продовжене.

2. Відновлення послідовності виконаних дій. Усно чи письмово відтворюється все, що зроблено, в тому числі і те, що на перший погляд здається дріб'язковим.

3. Вивчення відтвореної послідовності дій з точки зору її ефективності, продуктивності, відповідності поставленим завданням тощо. Параметри для аналізу рефлексійного матеріалу вибираються із запропонованих учителем.

4. Виявлення і формулювання результатів рефлексії. Таких результатів може бути виявлено кілька видів:

- предметна продукція діяльності – ідеї, пропозиції, закономірності, відповіді на запитання тощо;
- способи, які використовувались чи створювались в ході діяльності;
- гіпотези щодо майбутньої діяльності.

5. Перевірка гіпотез у наступній діяльності [24; 44; 47; 68; 77].

Важливим фактором, що впливає на ефективність рефлексії в навчанні, є різноманітність її форм і прийомів, їх відповідність віковим та іншим особливостям дітей. Рефлексія не повинна бути лише вербальною – це можуть бути малюнки, схеми, графіки тощо.

Рефлексія тісно пов'язана з іншою важливою для технологічного уроку дією – постановкою мети. Формулювання учнем мети свого навчання передбачає її досягнення і наступну рефлексію – усвідомлення способів досягнення поставленої мети. В цьому випадку рефлексія не лише підсумок, а й старт для нової освітньої діяльності і її нової мети [76; 77].

Можлива рефлексія стосовно самої рефлексії, спрямована на вдосконалення процесу самопізнання.

Очевидно, що ключовою функцією підсумків буде повернення до результатів навчання і можливість перекоонатися, що учні їх досягли.

Розглянемо стадії підсумкового етапу уроку:

1. Установлення фактів (що відбулося?);
2. Аналіз причин (чому це відбулося?);
3. Планування дій (що нам робити далі?).
4. Установлення фактів (що відбулося?);
5. Аналіз причин (чому це відбулося?);
6. Планування дій (що нам робити далі?).

Технологія проведення підсумкового етапу

На першій стадії:

- Використовуйте відкриті запитання: як? чому? що?
- Виражайте почуття.
- Наполягайте на описовому, а не оціночному характері коментарів.
- Говоріть про зроблене, а не про те, що могло бути зроблене.

На другій стадії:

- Запитуйте про причини. Чому? Як? Хто?
- Вникніть у відповіді. Чому цього немає? Що було б, якщо?
- Шукайте альтернативні теорії. Чи є інша можливість?
- Підберіть інші приклади. Де ще відбувалося щось подібне?
- Наведіть думки незалежних експертів.

На третій стадії:

- Домагайтеся, щоб учні взяли на себе зобов'язання щодо подальших

дій [76, с. 88-95; 77, с. 94-105].

Для підсумків уроку та оцінювання його результатів у балах доцільно залишати до 20% часу [68].

Таким чином, ми теоретично розглянули усі елементи інтерактивного уроку, тому можна зробити висновок, що найголовнішим аспектом такого уроку є вибір та проведення інтерактивної вправи, за допомогою якої ми формуємо та перевіряємо знання, уміння та навички учнів, які є основними підвалинами сучасної освіти.

2.2. Технології інноваційного навчання: загальна характеристика та особливості

При використанні інтерактивних методик важливим є те, що учитель і учень є рівноправними учасниками навчання. Обов'язок учителя – бути першим серед рівних. Тільки демократичний стиль управління учнівським колективом застосовується при використанні інтерактивного навчання. Це, у свою чергу, позначається на стосунках між учителем і учнем, між самими учнями. Під час організації різних видів роботи на уроці також важливо по різному розташовувати учнівські столи (в ряд, підковою, декілька столів поряд), що сприятиме створенню творчої атмосфери в процесі пізнавальної діяльності учнів [66].

Використання цих форм і прийомів роботи дозволяє зробити уроки цікавими і творчими, підвищити коефіцієнт корисної дії учнів на уроці. Але водночас ця методика вимагає від учителя більшої віддачі, ширшого використання методичних новинок, що, у свою чергу, потребує напруження розумових і духовних сил. Традиційний урок провести легше, ніж із використанням інтерактивних методик. Але результативність інтерактивного навчання доведена педагогічним досвідом більшості європейських країн. Це не значить, що вони не використовують комбіновані уроки. Вони є, але ці уроки складають лише маленьку частину від загальної кількості шкільних

уроків. І тільки вчитель вирішує, як йому вчити дітей у новому тисячолітті [66; 67; 76; 98].

Найпоширенішою є класифікація за формами навчання, у яких реалізуються інтерактивні технології, запропонована діями педагогічної науки – О.І. Пометуном та Л.В. Пироженком [67; 68]. Згідно із запропонованою класифікацією відповідно до мети та організації навчальної діяльності, виділяють наступні чотири групи:

- Інтерактивні технології кооперативного навчання.
- Інтерактивні технології колективно-групового навчання.
- Технології ситуативного моделювання.
- Технології опрацювання дискусійних питань [66; 67; 68].

На мою думку, дана робоча класифікація запропонована О.І. Пометуном та Л.В. Пироженком є більш кращою, оскільки характеризує розподіл інтерактивних вправ саме на основі співвідношення їх до мети, етапу уроку, а також чітко проведена межа між методиками кооперативного та колективно-групового навчання, виділені окремі види робіт ситуативного моделювання та опрацювання дискусійних питань.

Інтерактивні технології кооперативного навчання

Парна і групова робота організовується як на уроках засвоєння, так і на уроках застосування знань, умінь та навичок. Це може відбуватися одразу ж після викладу вчителем нового навчального матеріалу, на початку нового уроку замість опитування, на спеціальному уроці, присвяченому застосуванню знань, умінь та навичок, або бути частиною повторювально-узагальнюючого уроку [70].

Далі розглянемо сучасні інтерактивні навчальні технології в тих моделях, які доцільно застосовувати у викладанні історії у школі.

Робота в парах. Ця технологія особливо ефективна на початкових етапах навчання учнів роботі у малих групах. Її можна використовувати для досягнення будь-якої дидактичної мети. За умов парної роботи всі діти в класі отримують рідкісну за традиційним навчанням можливість говорити,

висловлюватись. Робота в парах дає учням час подумати, обмінятись ідеями з партнером і лише потім озвучувати свої думки перед класом. Вона сприяє розвитку навичок спілкування, вміння висловлюватись, критичного мислення, вміння переконувати й вести дискусію.

Використання такого виду співпраці сприяє тому, що учні не можуть ухилитися від виконання завдання. Під час роботи в парах можна швидко виконати вправи, які за інших умов потребують великої затрати часу [38; 51; 67; 68].

Ротаційні (змінювані) трійки. Діяльність учнів у цьому випадку є подібною до роботи в парах. Цей варіант кооперативного навчання сприяє активному, ґрунтовному аналізу та обговорюванню нового матеріалу з метою його осмислення, закріплення та засвоєння [38; 51; 67; 68].

Два-чотири – всі разом. Ще один варіант кооперативного навчання, що є похідним від парної роботи, ефективний для розвитку навичок спілкування в групі – вміння переконувати та вести дискусію [38; 51; 67; 68].

Карусель. Цей варіант кооперативного навчання найбільш ефективний для одночасного включення всіх учасників в активну роботу з різними партнерами зі спілкування для обговорення дискусійних питань [38; 51; 67; 68].

Робота в малих групах. Роботу в групах варто використовувати для вирішення складних проблем, що потребують колективного розуму. Використовуються малі групи тільки в тих випадках, коли завдання вимагає спільної, але не індивідуальної роботи. [38; 51; 67; 68].

Важливими моментами групової роботи є опрацювання змісту і подання групами результатів колективної діяльності. Залежно від змісту та мети навчання можливі різні варіанти організації роботи груп.

1. “Діалог”. Суть його полягає в спільному пошуку групами згодженого рішення. Це знаходить своє відображення у кінцевому тексті, переліку ознак. Діалог виключає протистояння, критику позиції тієї чи іншої групи. Всю увагу зосереджено на сильних моментах у позиції інших.

2. “Синтез думок”. Дуже схожий за метою та початковою фазою на

попередній варіант групової роботи. Але після об'єднання в групи і виконання завдання учні не роблять записів на дошці, а передають свій варіант іншим групам, які доповнюють його своїми думками, підкреслюють те, з чим не погоджуються.

3. “Спільний проект”. Має таку саму мету та об'єднання в групи, що й діалог. Але завдання, які отримують групи, різного змісту та висвітлюють проблему з різних боків.

4. “Пошук інформації”. Різновидом, прикладом роботи в малих групах є командний пошук інформації (зазвичай тієї, що доповнює раніше прочитану вчителем лекцію або матеріал попереднього уроку, домашнє завдання), а потім відповіді на запитання. Використовується для того, щоб оживити сухий, іноді нецікавий матеріал.

5. “Коло ідей”. (Раунд робіт, кругова система). Метою “Кола ідей” є вирішення гострих суперечливих питань, створення списку ідей та залучення всіх учнів до обговорення поставленого питання. Технологія застосовується, коли всі групи мають виконувати одне і те саме завдання, яке складається з декількох питань (позицій), які групи представляють по черзі, а потім доповнюють думку попередників [38; 51; 67; 68].

Акваріум. Ще один варіант кооперативного навчання, що є формою діяльності учнів у малих групах, ефективний для розвитку навичок спілкування в малій групі, вдосконалення вміння дискутувати та аргументувати свою думку. Може бути запропонований тільки за умови, що учні вже мають добрі навички групової роботи [38; 51; 67; 68].

Технології колективно-групового навчання

До цієї групи належать інтерактивні технології, що передбачають одночасну спільну (фронтальну) роботу всього класу [38; 51; 67; 68].

Обговорення проблеми в загальному колі. Це загальновідома технологія, яка застосовується, як правило, в комбінації з іншими. Її метою є прояснення певних положень, привертання уваги учнів до складних або проблемних питань учнів до складних або проблемних питань у навчальному матеріалі,

мотивація пізнавальної діяльності, актуалізація опорних знань тощо.

Мікрофон. Різновидом загально групового обговорення є технологія “Мікрофон”, яка надає можливість кожному сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію [38; 51; 67; 68].

Мозковий штурм. Відома інтерактивна технологія колективного обговорення, що широко використовується для вироблення кількох вирішень конкретної проблеми. Мозковий штурм спонукає учнів проявляти уяву та творчість, дає можливість їм вільно висловлювати свої думки.

Мета “мозкового штурму” чи “мозкової атаки” в тому, щоб зібрати якомога більше ідей щодо проблеми від усіх учнів протягом обмеженого періоду часу [38; 51; 67; 68].

Навчаючи – учусь. Цей метод використовується при вивченні блоку інформації або при узагальненні та повторенні вивченого. Він дає можливість учням взяти участь у передачі своїх знань однокласникам. Використання цього методу підвищує інтерес до навчання [38; 51; 67; 68].

Ажурна пилка (“Мозаїка”, “Джиг-со”). Дана технологія використовується для створення на уроці ситуації, яка дає змогу учням працювати разом для засвоєння великої кількості інформації за короткий проміжок часу. Ефективна і може замінити лекції у тих випадках, коли початкова інформація повинна бути донесена до учнів перед проведенням основного (базисного) уроку або доповнює такий урок. Заохочує учнів допомагати один одному вчитися, навчаючи [38; 51; 67; 68].

Аналіз ситуації. На уроках історії зміст деяких понять учні засвоюють, аналізуючи певні ситуації. Такі ситуації можуть аналізуватись учнями індивідуально, в парах, в групах або піддаватись в загальному колі. Такий аналіз потребує певного підходу, алгоритму. Технологія вчить учнів ставити запитання, відрізняти факти від думок, виявляти важливі та другорядні обставини, аналізувати та приймати рішення [38; 51; 67; 68].

Вирішення проблем. Метою застосування такої технології є навчити

учнів самостійно вирішувати проблеми та приймати колективне рішення [38; 51; 67; 68].

Дерево рішень. Як варіант технології вирішення проблем можна використати “дерево рішень”, яке допомагає дітям проаналізувати та краще зрозуміти механізми прийняття складних рішень [38; 51; 67; 68].

Технології ситуативного моделювання

Модель навчання у грі – це побудова навчального процесу за допомогою включення учня в гру.

Використання гри в навчальному процесі завжди стикається з протиріччям: навчання є завжди процесом цілеспрямованим, а гра за своєю природою має невизначений результат (інтригу). Тому завдання педагогів при застосуванні гри у навчанні полягає у підпорядкуванні гри, визначеній дидактичній меті [38; 51; 67; 68].

Ігрова модель навчання покликана реалізувати ще й комплекс цілей:

- забезпечення контролю виведення емоцій;
- надання дитині можливості самовизначення;
- надихання і допомога розвитку творчої уяви;
- надання можливості зростання навичок співробітництва в соціальному аспекті;
- надання можливості висловлювати свої думки [68].

Учасники навчального процесу, за ігровою моделлю, перебувають в інших умовах, ніж у традиційному навчанні. Учням надається максимальна свобода інтелектуальної діяльності, яка обмежується лише означуваними правилами гри. Учні самі обирають власну роль у грі, висуваючи припущення про ймовірний розвиток подій, створюють проблемну ситуацію, шукають шляхи її розв’язання, беручи на себе відповідальність на обране рішення. Вчитель в ігровій моделі виступає як: інструктор, суддя, тренер, головуючий, ведучий [8; 14].

Арсенал інтерактивних ігор досить великий, але найбільш поширений з них є моделюючий.

Стимуляційні або імітаційні ігри. Імітаційні ігри розвивають уяву та навички критичного мислення, сприяють застосуванню на практиці вміння вирішувати проблеми, а стимуляція дає можливість учням глибоко вжитися в проблему, зрозуміти її із середини.

Розігрування ситуацій за ролями. (“Рольова гра”, “програвання сценки”). Мета рольової гри – визначити ставлення конкретної життєвої ситуації, набутти досвіду шляхом гри, допомогти навчитися через досвід [38; 51; 67; 68].

Технології опрацювання дискусійних питань

Дискусії є важливим засобом пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання. Вони значною мірою сприяють розвитку практичного мислення, дає можливість визначити власну позицію, формує навички відстоювати свою думку, поглиблює знання з обговорюваної проблеми. Сучасна дидактика визнає велику освітню і виховну цінність дискусій [38; 51; 67; 68].

Метод ПРЕС. Метод навчає учнів виробляти й оформлювати аргументи, висловлювати думки з дискусійного питання у виразній і стилістичній формі, переконувати інших [38; 51; 67; 68].

Займи позицію. Цей метод демонструє різноманіття поглядів на проблему, що вивчатиметься, або після опанування учнями певною інформацією з проблеми й усвідомлення ними можливості протилежних позицій щодо їх вирішення [38; 51; 67; 68].

Зміни позицію. Така технологія є подібною до попередньої. Вона також дає можливість обговорити дискусійні питання за участі всіх учнів. Метод дозволяє стати на точку зору іншої людини, розвивати навички аргументації, активного слухання [38; 51; 67; 68].

Неперервна школа думок (Нескінчений ланцюжок). Одна з форм обговорення дискусійних питань, метою якої є розвиток в учнів навичок прийняття особистого рішення та вдосконалення вміння аргументувати свою думку [38; 51; 67; 68].

Дискусія. Дискусія – це широке публічне створення якомусь спірному питанню. Вона є важливим засобом пізнавальної діяльності, сприяє розвитку

критичного мислення учнів, дає можливість визначити власну позицію, формує навички аргументації та відстоювання своєї думки, поглиблює знання з обговорюваної проблеми [38; 51; 67; 68].

Дебати. Один з найбільш складних способів обговорення дискусійних проблем. Дебати можна проводити лише тоді, тоді коли учні навчилися працювати в групах та засвоїли технології вирішення проблем. У дебатах поділ на протилежні точки зору набуває найбільшої гостроти, оскільки учням необхідно довго готуватись і публічно обґрунтовувати правильність своєї позиції. Важливо, щоб учасники дебатів не переносили емоції один на одного, а спілкувалися спокійно [38; 51; 67; 68].

Ми перерахували досить багато різноманітних інтерактивних вправ, які можна використовувати під час викладання історії України та Всесвітньої історії, але кількість цих прав ще більша і не обмежена переліченими, тому готуючись до уроку вчитель має дійсно великий арсенал засобів та методів навчання, хоча все залежить саме від педагога, рівня його професійної підготовки, творчого підходу до викладання власного предмету і зацікавленості в цьому.

2.3. Психолого-педагогічні умови реалізації інтерактивного навчання

Учні за період навчання пристосовуються, звикають до традиційних методів навчання, до інтер'єру класної кімнати, до постійних форм і способів власної діяльності й діяльності вчителя, їм знайомі «правила гри», усі «закони» звичайного навчального заняття, в якому все зрозуміло та передбачено і немає місця для чогось невідомого. Кожен учень таким чином створює в цій моделі навчального простору певну «зону комфорту», де відчуває себе у відносній безпеці. Вихід за рамки цієї зони породжує спочатку стан непевності, тривоги, почуття дискомфорту, бажання повернутись до звичного. Це вимагає від учителя певних дій, спрямованих на адаптацію учнів

до ситуації, що змінилась [7; 13; 50].

Але сьогоднішні учні є продуктом інформаційного суспільства, що відрізняється різноманітністю, рухливістю, мінливістю. До того ж кожен з учнів є яскравою особистістю, яка характеризується, крім статі, етнічною, релігійною належністю й особливим індивідуальним рівнем інтелектуального розвитку, стилем учіння (сприйняття, запам'ятовування, дослідження). Інтерактивне навчання необхідне насамперед для забезпечення саме індивідуальних потреб дитини у навчанні [50].

Застосування педагогом інтерактивних технологій навчання також змінює звичну для учня ситуацію навчання, характер його діяльності, ставить його в іншу позицію: учень перестає бути «пасивним глечиком», в який «вливають чергову порцію знань», а стає активним учасником навчання [26; 34; 50].

Для того щоб процес адаптації до нових технологій розпочався і пройшов успішно, учню необхідно вийти за ті межі «зони комфорту», що була раніше, розширити її, відчувати себе в безпеці у новій ситуації. Подолання страхів, невпевненості перед новою ситуацією, розуміння і прийняття учнями нових вимог будуть, у свою чергу, впливати на ефективність навчальної діяльності [7].

В діяльності будь-якої групи під час навчання можна виділити два аспекти (діловий і соціально-психологічний), які тісно пов'язані та впливають на навчальний процес [Додаток А].

Діловий аспект навчання містить:

- опрацювання учнями змісту навчального матеріалу;
- виконання ними різноманітних навчальних завдань;
- отримання і запам'ятовування інформації [67].

Цей аспект, так би мовити, знаходиться «на поверхні», його можна легко спостерігати і керувати ним. Тому у своїй діяльності педагог найчастіше й орієнтується на нього: чи вивчено учнем навчальний матеріал, чи виконано завдання, чи дисципліновано поводить себе учень тощо. Якщо викладач

враховуватиме у своїй діяльності тільки цей аспект, це загрожує перерости у вимогу досягнення дитиною навчального результату «за будь-яких умов» і «будь-якою ціною» [7; 13].

У зв'язку з цим розглянемо соціально-психологічний аспект навчання, що включає:

- бажання та страхи учнів і вчителя;
- почуття й переживання;
- симпатії та антипатії;
- атмосферу довіри чи недовіри;
- відчуття безпеки [67].

Отже, ефективність діяльності на діловому рівні залежить насамперед від благополуччя в соціально-психологічному аспекті.

Учень буде активним, якщо його не лякає атмосфера заняття, що складається з різних аспектів його власної діяльності та діяльності вчителя. Учень є активним, якщо на занятті відсутня критика його особистості з боку педагога або однокласників, а зауваження носять конструктивний характер і стосуються, насамперед, результатів його діяльності. Він відчуває себе в безпеці, якщо будь-який його внесок у навчальний процес цінується [7; 13; 26; 34].

Таким чином, для досягнення балансу між діловим і соціально-психологічним аспектами навчальної діяльності необхідно створення атмосфери комфорту і безпеки. Тільки сприятлива психологічна атмосфера, поступово дозволить учням адаптуватись до нової для них ситуації, що створюється застосуванням інтерактивних технологій [13].

Реалізація інтерактивного навчання потребує від учителя створення певних умов, що надають інші можливості для організації навчального процесу. До таких умов відносяться:

1. Багатосторонній тип комунікації, що відтворюється у навчальному процесі.

Інтерактивне навчання потребує багатостороннього типу комунікації,

коли комунікаційні зв'язки виникають не тільки між учителем і учнями, а й між усіма учнями, а педагог стає рівноправним учасником навчальної діяльності [7; 13].

Моделі односторонньої(а) та багатосторонньої(б) навчальної комунікації [Додаток Б].

У процесі такої комунікації в учнів з'являється можливість поділитися своїми думками і почуттями в рамках певної теми, розповісти про свої висновки, вислухати думку не тільки вчителя, а й однокласників. Застосування багатосторонньої комунікації дозволяє включати в процес навчання всіх учнів класу.

Процес взаємодії між учнями на основі багатосторонньої комунікації є можливим, з одного боку, за умов опанування ними навичками міжособистісного спілкування (уміння слухати себе й інших, відтворювати те, що почуто, пояснювати, задавати питання тощо); з іншого – за умов зміни вчителем основ, на яких будується така взаємодія [13; 34].

2. Сприятлива, позитивна психологічна атмосфера в класі під часу уроку.

Розпочати створення в класі сприятливої психологічної атмосфери педагог може вже з представлення учням програми майбутньої діяльності. Учителі по-різному подають учням таку програму з нового конкретного предмету, курсу тощо. Вони можуть обмежуватися назвою теми і переліком того, чим будуть займатись учні, а можуть розкрити зміст майбутніх уроків, визначити завдання учнів і очікувані результати їхньої діяльності, розповісти про передбачувані методи і норми роботи та оцінювання її результатів. Важливо, щоб, представляючи програму діяльності, учитель торкався не одного уроку, а показував перспективу при вивченні теми чи розділу. Якщо застосувати і в цьому місці уроку спеціальні технології, то це допоможе зробити процес представлення змісту матеріалу, що буде вивчатися, не тільки більш цікавим, але й більш наочним [13; 34].

3. Норми спільної праці, що виробляються вчителем разом із

учнями; спеціальне розташування меблів.

Подоланню деяких побоювань сприятиме встановлення правил поведінки чи норм роботи на уроці. Наприклад, деякі учні не висловлюються на занятті, оскільки відчувають страх перед критичними зауваженнями своїх товаришів. Цю проблему допоможе подолати визначення правил подачі зворотного зв'язку і норм сумісної діяльності [13; 34].

Норми спільної групової роботи (за Г. Андрєєвою) – **«це певні правила, які вироблені групою, прийняті нею і яким повинна підкорятися поведінка її членів, щоб їхня спільна діяльність була можлива»**. У традиційній педагогіці викладач знайомить учнів з правилами, за якими будуватиметься робота на заняттях, з тими вимогами, які він висуває. Вимоги стосуються дотримання тиші та відсутності розмов учнів між собою, порядку ведення записів і виконання різних письмових, контрольних робіт. Такі норми створюють умови для ефективної роботи вчителя, адже шум, наприклад, заважає йому говорити, а учням – його слухати, і найменше торкаються організації діяльності учнів, відводячи їм роль пасивних спостерігачів [3].

Реалізація моделі інтерактивного навчання вимагає інших правил роботи й інших способів їхнього визначення. Перш за все необхідно встановити такі норми, які дозволили б організувати спільну діяльність учнів, створити атмосферу комфорту і безпеки [34].

Так, Г. Токмань пропонує дотримуватись таких норм роботи:

- діють (тією чи іншою мірою) всі учасники навчального процесу;
- мають певну психологічну підготовку (самообмеженість, скутість, традиційність поведінки заважає);
- беруть участь не більше, як 30 чоловік (найкраще працювати в малих групах);
- готують приміщення (наприклад, столи поставити «ялинкою», щоб кожний учень сидів боком до ведучого і мав змогу спілкуватися в малій групі);
- дбають про необхідні для творчої роботи матеріали (вони

розробляються автором);

- налаштовують учасників на серйозне ставлення до питань процедури й регламенту;
- ділять клас на групи [77, с. 41].

Запитайте в учнів, навіщо необхідні правила в житті. Запропонуйте присутнім встановити правила для роботи на уроці. За допомогою мозкового штурму нехай учні запропонують перелік правил, які вони вважають необхідними. Занотуйте кожне правило й запитуйте, як розуміють його учні, чи погоджуються вони з ним [13; 34].

Домовтеся про жест (наприклад, відкриті долоні на рівні обличчя), а слова (наприклад, слово «правила»), які ви застосовуватимете у випадку порушення правил. Вивісьте аркуш з переліком правил в аудиторії і звертайтеся до нього в разі потреби [13; 34].

Бажано, щоб учитель приділив увагу процесу визначення норм спільної діяльності вже на перших заняттях з курсу чи з предмету. Це дозволить йому спиратися на них протягом всього навчального часу [13; 34].

Правила поведінки і роботи, вивішені в кабінеті, також є частиною педагогічних умов для реалізації моделі інтерактивного навчання. Усе, що знаходиться в учбовій аудиторії (обладнання, меблі тощо), може допомогти викладачу організувати простір для інтерактивної діяльності учнів.

Це дозволить учням побачити перспективи власної діяльності, позбутися почуття невпевненості і страху перед майбутнім [13; 34].

Для реалізації такої позиції учителю бажано:

- на початку уроку ознайомити учнів з його цілями (тими результатами, яких він очікує від учнів наприкінці). Учні мають чітко зрозуміти, що від них вимагається. Це дозволить педагогу повернутись до результатів діяльності наприкінці уроку й проаналізувати разом з учнями рівень їхніх досягнень;
- ознайомити із завданнями використання кожної технології. Це необхідно для того, щоб в учнів не виникало почуття маніпуляції

ними. У такому випадку учні ставляться до навчальної діяльності більш свідомо;

- розповісти учням, чому для вивчення цієї теми були обрані такі методи чи технологія. Важливо, щоб учні розуміли, що ця технологія слугує не для розваги, а допомагає їм краще розібратися в матеріалі, що вивчається, звернути увагу на деякі важливі аспекти, сприятиме набуттю потрібного досвіду;
- акцентувати увагу учнів на особливостях тієї чи іншої технології та тих ефектах, яких вони можуть досягти при правильній роботі. Деякі інтерактивні технології мають особливості при застосуванні. Наприклад, інколи дуже важливим є початковий етап індивідуальної роботи, тому в цей час не можна розмовляти і ділитися своїми думками з однокласниками. Або вчитель пропонує класу виконати завдання мовчки, знаходячи відповідні способи взаємодії між собою. Це не тільки забезпечує тишу на уроці, але й надає учням досвід, який потім аналізується. Тому вчителю варто спеціально зауважити на цих особливостях до початку роботи, щоб потім розпочати обговорення, дискусію, бесіду навколо отриманих результатів, враховуючи отриманий досвід і знання;
- розкрити алгоритм проведення технології і розповісти про послідовність дій (надати пам'ятку діяльності). Не варто думати, що в такому випадку учням не буде цікаво, їм необхідно бачити перспективу власної діяльності, знати її етапи і готуватися до них;
- відповісти на запитання учнів. Часто технологія передбачає різноманітну діяльність учнів, яка регламентується певними правилами, які учням важко утримати у своїй увазі. Бажано після знайомства з алгоритмом відповісти на всі їхні питання. Це дозволяє уникнути непорозумінь безпосередньо в момент роботи в технології. У цьому моменті навчання можна застосувати й прості інтерактивні технології [13; 26; 34; 50].

Наступним етапом у діяльності вчителя, що допомагає йому дізнатись про імена учнів (або пригадати, якщо клас знайомий), а їм, у свою чергу, краще впізнати один одного, створити сприятливу атмосферу, є знайомство. Прийоми проведення знайомства, що побудовані на інтерактивних технологіях сприяють включенню учнів у спільну роботу, дають можливість згуртування колективу. Якщо перше враження від початку праці буде пов'язано з позитивними емоціями, учителю буде легше забезпечити ефективну роботу в класі. А це дозволить уникнути розподілу класу на «ми» і «вони», проявів неповаги учнів один до одного [34; 50].

Використання знайомства в класі, наприклад, після канікул, допоможе учням швидше включитись у спільну працю.

Прикладом прийому, що забезпечує знайомство учнів, є прийом «Візитки», який полягає в тому, що учні на невеличких заздалегідь розданих викладачем різнокольорових або білих клаптиках паперу малюють і підписують свою візитку. Для цього можна використовувати стандартні бейджі або виготовити їх самим (картон і англійська шпилька або прищіпка) [13; 34].

Для учнів так важливо, щоб учитель звертався до них за іменами, а не прізвищами.

Враховувати ж емоційний стан – і свій, і учнів – вчитель повинен постійно.

На ефективність навчальної діяльності впливають різні чинники, у тому числі і емоційне благополуччя учнів та педагога [7; 50].

На заняттях найчастіше не прийнято говорити про свої переживання, відчуття, емоції, хоча і педагог, і учні постійно їх фіксують. Учитель обговорює свої переживання з колегами, рідними, учні розповідають один одному і домашнім про ті емоції та відчуття, які викликали в них зміст заняття, дії учителя тощо. Відбувається це найчастіше після уроку, коли змінити ситуацію і вплинути на його результати неможливо.

Діагностика емоційного стану учнів допоможе вчителю виявити

проблеми і труднощі в соціально-психологічному аспекті, вибудувати свою діяльність з урахуванням її результатів. Педагог може використовувати методи діагностики до заняття, попросити учнів (якщо вимагає ситуація) розповісти про свої відчуття, переживання, емоційний стан після застосування тієї чи іншої технології. Знаючи, які емоції, відчуття переважають у учнів, педагог вибудовує свою діяльність. Можна значно поліпшити психологічну атмосферу в аудиторії, поговоривши з учнями і налаштувавши їх на виконання завдання [13; 34; 67; 68].

Іноді погане емоційне самопочуття учнів пов'язане з побоюваннями, які вони можуть отримати від майбутніх занять. Тому важливо перед початком заняття попросити їх розповісти про свої очікування, що дозволить учителю краще розуміти свої дії.

Успішність досягнення мети заняття багато в чому залежать від ступеня реалізації очікувань і не підтвердження побоювань учнів та вчителя. У традиційній освітній практиці, на жаль, відсутні методи роботи з очікуваннями й побоюваннями учнів і педагога [13; 34].

Фіксація побоювань від майбутніх занять дозволить педагогу зробити певні кроки, щоб зняти напруженість і дискомфорт у соціально-психологічному аспекті.

Для виявлення очікувань і побоювань учнів можна використовувати різні прийоми, спеціально присвятивши цьому час на першому уроці з предмета.

Для того щоб виявити очікування і побоювання учнів, учитель може розпочати урок з того, що учні й він сам знаходяться на початку важливого шляху, і щоб шлях був успішним, треба визначити, чого очікують від роботи на цьому занятті присутні [13; 34].

Потрібно відзначити, що виявлення очікувань і побоювань є тільки початком роботи вчителя зі страхами і бажаннями учнів. Важливо постійно повертатися у своїй діяльності до даних, одержаних у ході виявлення очікувань, аналізуючи хід освітнього процесу і зачіпаючи такі моменти, як:

- чи відповідають стиль викладу та зміст того матеріалу, що вивчається, очікуванням і потребам учнів;
- чи відповідає зміст заняття на питання, задані учнями на початку заняття;
- чи не сприяють дії вчителя на занятті виникненню в учнів відчуття страху і недовіри [7;13; 26].

Тому пропоную розглянути ще одну умову, як педагог може створювати цей простір, використовуючи матеріально-технічне забезпечення кабінету, навчального закладу.

4. Це обладнання навчальної аудиторії і різноманітні матеріали, які педагог та учні можуть використовувати під час занять.

Щоб краще пояснити значення «матеріального аспекту», звернемось до давно вже реалізованої в середній школі ідеї створення кабінетів з різних навчальних предметів. Ідея організації навчальних кабінетів за предметами мала на меті не тільки полегшити працю педагога, але і створити певні умови для організації навчального простору, який дозволяє педагогу й учням використовувати різноманітні можливості у виборі форм і методів діяльності. Дидактичні матеріали, експонати, репродукції, прилади й устаткування, карти, наочні посібники, саме приміщення, результати творчої праці учнів, матеріали занять допомагають створенню цього навчального простору [13; 67; 76; 77; 98].

Цей простір можуть конструювати як педагоги, так і учні, використовуючи різні засоби, які забезпечують освітню діяльність або є її результатами (плакати з програмою з предмета; листи з результатами групової роботи або мозковою штурму; навчальні матеріали, зроблені педагогом; різні речі, предмети, листівки, виготовлені учнями, колір стін). Коли учні потрапляють до аудиторії, в якій багато створених ними на попередніх заняттях матеріалів, вони мов би «занурюються» у цей простір, поступово включаються у навчальну діяльність.

Крім традиційної форми розташування меблів, є ще декілька варіантів їх

розташування в класі [13; 34].

На даний час у навчальних закладах домінує традиційна форма розташування меблів у кабінеті, назвемо її «Клас»: декілька рядів поставлених один за одним парт, перед якими знаходяться стіл педагога і дошка для записів. Ця форма дуже зручна для пануючих зараз методів навчання, але я зупинюся детальніше на її обмеженнях.

Перш за все, через фізіологічні особливості увага педагога звернута в основному на середину аудиторії, а перші й останні парти частіше за все випадають з його поля зору. Така розстановка меблів дуже добре сприяє організації процесу «списування» на контрольних і самостійних роботах, розмов «по секрету» між учнями. Столи і парти обмежують активність учнів, перш за все рухову, створюють відчуття меж, бар'єрів [13; 34].

Застосування технологій інтерактивного навчання припускає наявність різних способів розміщення меблів у класі. Педагог, готуючись до заняття, вибирає технологію, метод навчання і визначає форму розташування меблів. Перед початком заняття йому буде досить попросити учнів розставити столи і стільці відповідно до певної схеми.

Кожний з варіантів має свої специфічні особливості і припускає використання певних технологій. Наприклад, традиційна форма розстановки меблів зручна для перегляду кінофільму або організації роботи в парах і не підходить для проведення дискусії [13; 34].

Також, велике значення має використання наочності під час лекції. Це збільшує запам'ятовування матеріалу. Коли ж до роботи залучаються слуховий і зоровий канали сприйняття інформації, є більше шансів задовольнити потреби різних учнів, чиї способи (стилі) навчання можуть суттєво відрізнятися. Проте, просто чути (слухати) дещо і бачити, це ще не є достатнім для того, щоб чогось навчитись [13; 34].

Інформація, яка поступає до мозку, не просто записується, а й аналізується [7].

Щоб ефективно обробити інформацію, необхідно задіяти як зовнішні,

так і внутрішні чинники.

Ще краще, якщо ми можемо щось «зробити» з інформацією, щоб отримати зворотній зв'язок, чи добре ми її зрозуміли, наприклад, з цією метою можливо: викласти інформацію своїми словами; навести свої приклади; показати певні подібні прояви, подібні ознаки в інших явищах і процесах; знайти зв'язок з іншими процесами або явищами, уже відомими раніше; передбачити деякі наслідки; знайти протилежності. Наш мозок схожий на комп'ютер, а ми – його користувачі. Щоб комп'ютер працював, його потрібно ввімкнути. Так само потрібно «ввімкнути» і мозок учня. Коли навчання пасивне, мозок не вмикається. Наш мозок повинен зв'язати те, що нам викладають, з тим, що ми вже знаємо і як ми думаємо[26; 50].

Що відбувається, коли викладачі тільки повідомляють учням власні думки або використовують переважно такі методи, як демонстрація і пояснення до неї? Таке навчання абсолютно не формує в учнів умінь і навичок. Сприйняття матеріалу може здійснювати безпосередній вплив на мозок, проте без механічної пам'яті така інформація не може зберігатись протягом тривалого часу. Зрозуміло, що навчання не можна звести до запам'ятовування. Тільки учні здатні поєднати те, що чують і бачать, у значуще ціле. Без можливості обговорювати, задавати питання, опрацьовувати і навіть навчати іншого реальне засвоєння не відбувається.

Сьогодні вже доведено, що учні по-різному сприймають навчання. Вони отримують інформацію за допомогою органів слуху, органів зору й органів почуттів. Досить часто один із способів одержання інформації домінує, і людина використовує його постійно [34; 67].

Наприклад, учнів, в яких слух є основним способом сприйняття інформації, можна назвати аудіалами. Вони спираються на свою здатність запам'ятовувати почуте. Досить часто такі учні не ведуть конспектів. Під час заняття вони можуть багато розмовляти й читати письмові завдання вголос. Вони бажають навчатися, прослуховуючи лекції, беручи участь у дискусіях і сесіях з питаннями й відповідями [34; 67].

Візуали сприймають інформацію за допомогою зору й запам'ятовують краще, коли вона подається за допомогою додаткових засобів, що демонструють сказане: малюнків, схем, наочного матеріалу, карт. Вони люблять вести конспекти, зазвичай вони мовчазні. Найбільш вдалимими методами для них є показ відео, слайдів або безпосередня демонстрація сказаного [34; 67].

Юнестетики навчаються за рахунок особистої участі в процесі. Вони досить імпульсивні й не проявляють достатнього терпіння. Під час занять можуть бути неспокійними і метушливими доти, поки вони не зможуть порухатись або самостійно щось зробити. Їхній підхід до навчання досить безсистемний. Найвдалішими методами для них є емпіричні вправи – ділові ігри та групові вправи [34; 67].

Також, варто зазначити, що є учні, які мають орієнтацію не на вивчення теорії, а на практичні аспекти змісту. Це ще раз свідчить, що активний режим навчання є найбільш бажаним і виправданим для сучасних учнів.

Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається тільки шляхом постійної, активної взаємодії усіх учнів.

Ми повинні бути готовими до того, що деякі учні будуть скаржитися, що інтеракція – це зайва витрата часу, оскільки їм потрібна гарно організована, від структурована й ефективно подана вчителем порція інформації. Проте, якщо ви вводите інтеракцію поступово, учні звикатимуть і згодом зможуть оцінити переваги саме такого навчання. Однак, спроби застосувати великий обсяг інтерактивної діяльності в непередбаченій аудиторії завжди викликають значний опір тих, хто навчається [34; 67].

Як тільки ви набуватимете навичок підготовки до інтерактивних уроків, ваш творчий потенціал буде весь час знаходитись у збудженому стані. Творчість, якої потребують підготовка і проведення інтерактивного заняття від учителя, стане для вас звичайним явищем. Ваше захоплення проведенням таких уроків буде зацікавлювати й активізувати ваших учнів. Це буде тоді, коли для вас інтерактивне навчання стане дійсно потрібним, коли, готуючись

до викладання кожної теми, ви зможете відразу побачити, як можна зробити це навчання інтерактивним. Зрозуміло, що вам потрібний деякий час для того, щоб навчитись застосувати інтеракцію при викладанні свого предмета. Однак, інтеракція підходить для будь-якого змісту, оскільки жоден предмет не можна викладати, залишаючи дитину в пасивній позиції у процесі навчання. Чим скоріше ви станете активним користувачем даної інформації, у подумах накладаючи її на різні навчальні ситуації, тим скоріше відбудеться ваше перетворення на інтерактивного вчителя [34; 67].

Результати інтерактивного навчання можуть бути досягнутими тільки за умови проведення рефлексії як завершення будь-якої інтерактивної технології. Рефлексія як найважливіший принциповий момент інтерактивного навчання передбачає, що активні дії учнів уже завершені, й учень розмірковує про спосіб їхнього виконання, про результати діяльності, про можливість подальшого застосування набутих знань і навичок. Це не просто відпочинок, а можливість краще засвоїти отриманий матеріал.

Висновки до 2 розділу

Аналіз педагогічної літератури дає можливість стверджувати, що існує чітка система організації інтерактивного уроку, виокремлення інтерактивних технологій, які включають в себе певні методи роботи, а також психолого-педагогічні умови реалізації інтерактивного навчання. Але, наукового обґрунтування дані аспекти набули лише зараз, оскільки освіта змінила свої пріоритети.

Ми встановили, що інтерактивний урок має включати такі елементи:

- мотивація;
- оголошення, представлення теми та очікуваних результатів;
- надання необхідної інформації;
- інтерактивна вправа;
- підбиття підсумків.

Однак, ми переконались, що можливе варіювання: тобто вчителі можуть включити у план-конспект уроку якийсь із методів інтерактивної технології, а не обов'язково робити кожен урок інтерактивним. Іноді потрібно проводити і звичайні (класичні) уроки.

Важливим компонентом використання інтерактивних технологій є психолого-педагогічні умови реалізації, які визначають успішність будь-якого заняття. Оскільки, якщо учень відчуває себе некомфортно, не зацікавлений у роботі, то така технологія є не перспективною.

РОЗДІЛ 3. ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ФРОНТАЛЬНО-ГРУПОВОЇ РОБОТИ

3.1. Інтерактивне навчання за допомогою колективно-групових технологій

Уроки історії України – це напружена, науково організована й результативна праця всіх учнів у співтворчості з учителем, яка розвиває розумові та творчі здібності учнів; сприяє здобуванню знань учнями самостійною роботою думки; диференціює та індивідуалізує процес навчання; стимулює роботу з додатковою літературою; розвиває аналітичне мислення, вміння робити узагальнення; формує в учнів навички самооцінки та самоконтролю своєї навчальної діяльності. Тому, важливим елементом таких уроків є встановлення контакту з класом, співробітництво вчителя та учнів. Тому, на мою думку, щоб підвищити ефективність уроків історії необхідно звернути увагу саме на використання інтерактивних технологій.

Позитивний ефект інтерактивних методик є очевидним і незаперечним. Адже інтерактивне навчання дає можливість створити у класі на уроці атмосферу доброзичливості, відкритості, успіху, творчості, навчити дітей бажати вчитися й отримувати задоволення від самого процесу навчання. До основних переваг використання інтерактивних методів я б відніс і незвичайність і захопливість змісту; набуття практичного та суспільного досвіду; значна активність учнів; створення в учнів позитивного емоційного настрою; формування інтересу до предмета.

Для впровадження на уроках історії інтерактивних методів навчання простіше приступати, коли ознайомився з навчально-методичним посібником О.І. Пометуна і Л.В. Пироженка «Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання» [67; 85], у якому викладені основи класифікації і особливості застосування цих методів.

Найбільш ефективними є методи, які направлені на те, щоб залучати

учнів у активне, спільне і засноване на критичному аналізі навчання. Педагогічні форми і методи включають у себе спільну групову роботу, дебати, моделювання, рольові ігри, дискусії, індивідуальні й групові творчі роботи. Ці методи навчання не тільки підвищують інтерес учнів до предмету, але й забезпечують глибоке засвоєння змісту, вироблення навичок і відданість загальнолюдським цінностям. Використання інтерактивних методів робить обстановку в класі більш демократичною, творчою, емоційною [44; 50; 67].

Для вивчення історії потрібна не тільки різноманітність методів і форм, але й матеріалів. Для підготовки до занять, на уроках учні використовують підручники, монографії, першоджерела, художні твори, що ілюструють той чи інший історичний період, газети, телевізійні передачі, в яких обговорюються поточні події. Учні, якщо правильно організована робота, вчать критично оцінювати інформацію, яку отримали, усвідомлюють необхідність користуватися багатьма джерелами [67].

Велике значення в процесі навчання має правильне використання питань. Правильно підібрані питання допомагають учням сконцентрувати увагу на матеріалі, що вивчається, підвищити активність на уроці, притягти до участі в дискусії. Питання ж учнів допомагають виявити, що з матеріалу, який вивчається, їм є незрозумілим. Такі питання сприяють розвитку розумових здібностей дітей, розвивають їх мовні навички [44; 50; 67].

Зміст запитань повинен бути зрозумілим і конкретним. Уважне ставлення до деталей сприяє розвитку критичного підходу до матеріалу в учнів, допомагає їм порівнювати, знаходити причинно-наслідкові зв'язки. При підготовці до уроку треба старанно обмірковувати послідовність питань для того, щоб допомогти учням перейти від фактів до узагальнень, до більш високого рівня розумової діяльності [44; 50; 67].

Метод пізнавальних ігор. Основною перевагою методики рольової гри є те, що вона приносить задоволення як учням, так і вчителю. Таким чином, досягається триєдина мета навчального процесу:

- створюються стимули для вивчення предмету, появляється мотивація

для підготовки до занять;

- емоційна залученість до заняття допомагає школярам довго після закінчення занять тримати у пам'яті весь пройдений матеріал;
- рольова методика дає учням навички активної практичної участі в житті суспільства [44; 50; 67].

Цим методом рекомендовано користуватись на уроках історії у 5-7 класах. Маючи перед собою алгоритм проведення рольової гри, можна легко спланувати рольову гру на будь-яку тему курсу [67].

Проведення рольових ігор потребує старанної підготовки й наявності необхідної кількості годин, проте, як відомо, викладання історії зведено в даний момент до мінімуму й приходиться часто обмежуватись проведенням на уроках міні-ігор, створенням ігрових ситуацій.

Для того, щоб охопити весь необхідний навчальний матеріал і глибоко його вивчити, планувати роботу треба заздалегідь. Учнім давати випереджуючі завдання з відповідних тем. На одне заняття підбирати одну або дві інтерактивні вправи. Під час інтерактивної вправи давати учням час подумати над завданням, щоб вони виконали його вдумливо, а не механічно. Інтерактивна вправа визначає кінцевий результат. Однією з таких вправ є **«Мозковий штурм»**. Це ефективний метод колективного обговорення, пошук рішень шляхом вільного висловлювання думок всіх учасників. Як свідчить практика, шляхом «мозкового штурму» всього за кілька хвилин можна визначити десятки ідей. На уроці називати тему дискусії і запрошувати учнів узяти участь у обговоренні шляхом «штурму», який рекомендовано організовувати за такими етапами:

- Усі учасники пропонують ідеї щодо розв'язання порушеної проблеми.
- Ідеї записуються на дошці.
- Якщо група вважає кількість поданих ідей достатньою, запис їх припиняється.
- Після того як майже всі ідеї зібрані, вони групуються, аналізуються і

відбираються.

- Вибираються ті, що можуть допомогти розв'язати порушену проблему [44; 50; 67].

Наприклад, під час проведення уроку у 7-му класі на тему «Монгольська навала. Утворення Золотої Орди» для мозкового штурму пропоную запитання:

«Як, на вашу думку, з якою метою монголи вирушили завойовувати нові землі?» Серед відібраних ідей аналізуються ті, які найближчі до істини і формується спільна думка.

На уроках також застосовую метод «**Акваріум**», суть якого полягає в поділі учнів на дві-три групи для виконання ними певного завдання. Гра проходить так. Одна з груп сідає в центрі класу, утворивши внутрішнє коло. Учасники цієї групи починають обговорювати запропоновану проблему, а всі інші спостерігають за обговоренням. На цю роботу відводиться 3-5 хв., після чого група займає свої місця, а вчитель пропонує класу відповісти на запитання: Чи погоджуєтесь ви з думкою групи? Чи достатньо вона аргументована? Який з аргументів найбільш переконливий? [44; 50; 67].

Після цього місце в «Акваріумі» займає інша група та обговорює наступну ситуацію.

Усі групи по черзі мають побувати в «Акваріумі» і діяльність кожної з них мусить бути обговорена класом.

Дуже важливо на уроках залучати всіх учнів. У цьому допомагають такі методи, як « Навчаючи-вчуся», «Прес», «Мікрофон», «Коло ідей» [44; 50; 67].

Метод «Навчаючи-вчуся» дозволяє узяти активну участь у навчанні й передачі своїх знань однокласникам.

Порядок проведення.

1. Вчитель готує картки; кожна картка містить по одному положенню питання, яке розглядається.
2. Кількість карток відповідає кількості учнів у класі.
3. Одержавши картки, учні протягом декількох хвилин знайомляться з

інформацією; ставлять питання вчителю, якщо інформація незрозуміла.

4. Ознайомившись із фактами, викладеними на картці, учні обмінюються інформацією з однокласниками.

5. Після того як учні обмінюються інформацією, вчитель пропонує розповісти, про що вони дізналися. Відповіді записуються на дошці [44; 50; 67; 84; 85].

Метод «Прес» використовується у випадках, коли виникають суперечливі думки з певної проблеми і потрібно зайняти й аргументувати чітко визначену позицію щодо її розв'язання.

Метод «Прес» має таку структуру та етапи.

1. Позиція «Я вважаю, що...» (висловіть свою думку, поясніть, у чому полягає ваша точка зору).

2. Обґрунтування «...тому що...» (наведіть причину виникнення цієї точки зору)

3. Приклад «...наприклад...» (наведіть факти на доказ вашої думки, вони підсилять вашу позицію).

4. Висновки «Отже, я вважаю...» (узагальніть свою думку, про те, що необхідно робити) [44; 50; 67].

Метод «Мікрофон» – вчитель по черзі викликає учнів, які імітують «говоріння» у мікрофон. Інші учні не можуть говорити, вигукувати з місця, право говорити належить тільки тому, у кого символічний мікрофон (олівець, ручка). Учні повинні говорити швидко й лаконічно. Відповіді не коментуються. Даний метод застосовується як при вивченні, так і при закріпленні вивченого матеріалу [67].

Великий інтерес у дітей викликає **урок-вікторина**. Під час проведення такого уроку використовуються запитання, підготовлені самими учнями у групах або ж запропоновані вчителем. Уроки-вікторини найчастіше проводяться у 5-8 класах, як уроки узагальнення знань, наприклад по темах «Перші князі», «Козацька Україна», «Галицько-Волинська держава». Також у цих класах на уроках використовуються кросворди та ряд навчально-

пізнавальних ігор, таких як: гра «Пошук», гра «Питання-відповідь», гра «Брейн-ринг», «Що?Де?Коли?», гра «Дата». Така форма навчання відповідає психологічним особливостям школярів даного віку їх пізнавальним потребам. Ігрова форма створює певний емоційний настрій, загострює мислительну діяльність школярів. В результаті матеріал краще засвоюється. Дані експерименту свідчать, що гра на уроках допомагає залучати всіх школярів до плідної роботи, сприяє розвитку їх творчої активності [84; 85].

Велике значення для активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії має навчання їх прийомів роботи з підручником, атласом, історичними джерелами. Коли матеріал простий і доступний, використовують самостійну роботу за підручником у парах чи групах, поєднуючи з бесідою.

Проводячи **роботу у великій групі** (тобто з усім класом). Це навчальний метод, коли вся група обговорює ідеї чи явища, що стосуються певної теми.

Вчитель намагається уникати «закритих» питань, на які можна однозначно відповісти «так» чи «ні», ставить відкриті питання, що починаються з «як?», «чому?», заохочує учнів висловити свої думки, судження, почуття. Демонструє увагу до всіх, дякуючи кожному за запитання чи висновок [44; 50; 67].

Наприклад, у 7 класі на уроці по темі «Монгольська навала. Утворення Золотої Орди» для обговорення пропонується питання: «У чому проявились позитивні наслідки зіткнення з монгольською цивілізацією?» Учні опрацьовують текст підручника, матеріал з додаткових джерел і разом обговорюють виниклі ідеї [11; 18; 24; 70].

Метод навчальних дискусій використовується для того, щоб викликати підвищений інтерес до більш глибокого вивчення тих чи інших питань, для формування навичок монологічної мови, виховання толерантності. Елементи дискусії, на мій погляд, на уроках історії в старших класах просто обов'язкові. Немає такої теми у програмі, в якій би не можна було провести дискусію [44; 67].

Питання для дискусії і література пропонуються завчасно. Під час уроку

дискусійні питання вивішуються на видному місці або записуються на дошці. Готується група лідерів (доповідач, співдоповідач, ведучий, техніки). На початку уроку встановлюється дружня, неформальна атмосфера, з побажанням, щоби всі присутні були активними слухачами і учасниками дискусії. Можна запропонувати всім учасникам самим скласти правила дискусії або внести зміни і доповнення в запропоновані [44; 67].

Правила повинні бути вивішені на дошці. Щоб зберегти доброзичливість, можна не робити зауважень порушникам цих правил, а придумати який-небудь жест, наприклад, підняти догори відкриті долоні.

Роль учителя полягає в тому, щоб залишатися нейтральним і направляти дискусію у відповідності до правил, а не втручатися. Потрібно відходити від бажання групи зробити з вчителя експерта або відповідача на питання. Учитель повинен взяти на себе піклування про створення атмосфери, в якій всі точки зору, поза залежністю від їх джерела, мають рівну вагу й увагу. До дискусії треба спробувати залучити всіх і не дозволяти комусь особисто домінувати. Час від часу необхідно підводити підсумки. Учитель втручається до розмови лише з таких причин:

- щоб поновити основні правила;
- вияснити щось;
- ліквідувати конфлікт;
- просувати розмову далі;
- залучати пасивних учасників;
- утримувати від домінування [44; 85].

Учитель спостерігає, наскільки добре учасники спілкуються між собою – хто висловився, хто ні, чию думку ще не вислухали. Необхідно пам'ятати, що дискусія – це не дебати, а діалог групи. При закінченні дискусії можна попросити дітей поділитися своїми враженнями, новими ідеями або думками, які у них виникли в результаті дискусії [44; 85].

Використовувати **метод емоційного стимулювання навчання**. Він є досить простий і традиційний. Складається він з створення у навчальному

процесі ситуації зацікавленості. Важливу роль у цьому методі грає ефект здивування. Якщо на початку уроку після формулювання теми задати дітям питання: "Що ви чекаєте від сьогоднішнього уроку", а відповіді найсміливіших записати на дошці, для того щоб вони були перед очима впродовж всього уроку, можна з повною впевненістю сказати, що ми емоційно простимулювали майже всіх. В ході уроку багато хто буде звиряти "очікування" з дійсністю. В кінці уроку можна запропонувати бажаному проаналізувати "очікування", свої або чужі, чи виправдались вони, якщо ні, то чому, чи не виявилась дійсність кращою, ніж "очікування"? Необхідною умовою створення емоційних ситуацій в ході уроку є яскрава, образна мова учителя, його готовність позитивно мислити, яка передається дітям, тому що у процесі навчання є два рівноцінних і взаємопов'язаних учасника: учень і учитель [44; 85].

Проводити роботу в малих групах. Більшість завдань виконуються в малих групах або парах. Ця форма роботи корисна для формування навичок участі у дискусії. Більшості учням легше висловитися в невеличкій групі, до того ж цей метод дає можливість заощадити час, бо відпадає потреба вислуховувати кожного учня у великій групі. Заняття в малих групах дає змогу учням набути навичок, необхідних для спілкування і співпраці. Дискусії малими групами стимулюють роботу в команді, виховують почуття терпимості й поваги до думки інших. Формую невеликі групи (п'ять-сім учнів), кожна з них одержує завдання, на опрацювання якого відводиться 10 хвилин. У кожній групі учні вибирають доповідача і керівника. Наприклад, вивчаючи тему «Монгольська навала. Утворення Золотої Орди» у 7 класі, для опрацювання питання учнів об'єднують у 5 груп:

1 група – ознайомившись із текстом параграфа, складіть розповідь про перший похід монголів на Русь та трагедію на річці Калка;

2 група – ознайомившись із текстом параграфа, складіть розповідь про падіння Переяславського та Чернігівського князівств;

3 група – ознайомившись із текстом параграфа, складіть розповідь про

монгольську навалу на північно-східні князівства;

4 група – ознайомившись із текстом параграфа, складіть розповідь про оборону Києва та монгольську навалу на Галицько-Волинську державу;

5 група – ознайомившись із текстом параграфа, складіть розповідь про утворення Золотої Орди та монгольське панування на українських землях [11; 18; 24; 70].

Під час роботи в групах учні ведуть короткі записи чи складають таблиці. Учень пише для себе, щоб визначити, запам'ятати, пояснити, обміркувати інформацію або власні ідеї. Виклад думок на папері вчитель оцінює. На уроці після вивчення нової теми пропонує учням скласти різноманітні завдання для іншої групи. Можна запропонувати учням завдання творчого характеру, наприклад скласти кросворд з теми.

В кінці уроку повертаємося до записів на дошці, зроблених на початку уроку, уточнюємо, що зі сказаного підтвердилося, чи досягли поставленої перед собою мети, чому навчилися [67; 85].

Отже, інтерактивні методи навчання дають можливість активізувати мислення учнів, залучати учнів до плідної бесіди, мотивувати навчання, показувати різні точки зору, допомагають ставити свої запитання та формувати власну думку.

3.2. Застосування групових форм роботи на прикладі вивчення теми «Підпорядкування руських князівств Монгольській імперії»

Впровадження інтерактивних методів у практику роботи, разом з тим, пов'язане з певними труднощами і проблемами. Насамперед, найчастіше доводиться стикатися з недосконалістю підручників з історії. Наприклад, автор підручника з історії України Хлібовська Г.М. пропускає важливі моменти і не розкриває в повній мірі причини походів монголів. Причину за якою Русь-Україна була втягнута у череду подій, які привели до зіткнення з монголами і утворенню Золотої Орди. Робить хибні висновки і використовує

непідтверджені гіпотези. Допускає помилку кажучи, що основу монгольського війська складала важка кіннота, не вказує приблизну чисельність війська і причини вражаючих успіхів битв. Автори Свідерський Ю.Ю. та Романишин В.Ю. краще розкривають причини походів та цілі, які ставили за мету монгольські лідери. Називають достовірну чисельність війська та правильно пояснюють, яку тактику бою використовували кочовики. Розбирають причини поразки наших князів не забуваючи про важливі моменти. Автори приводять приклади історичних джерел та пропонують виконати цікаві завдання використовуючи інформацію з джерел. Допомагають учням представити події побачивши їх на карті [Додаток В]. Але деякі важливі моменти не зазначаються, як наприклад, родинні стосунки між половецькими ханами та нашими князями, що могло б слугувати гарним прикладом середньовічної дипломатії (коли іноді не звертали уваги на культуру і релігію та керувалися суголбо діловими інтересами). У підручнику Власова В.С. не вказується чому князі-рюриковичі встали на бік половців, ні слова про тактику бою монголів та чисельність їхнього війська. Не акцентується увага на важливі моменти і етапи походу. Детально розбирається похід на Галицько-Волинську державу та наслідки «золотоординського панування». У підручнику Дрібниці В.О. використовується точна карта бою [Додаток Г], за якою можна отримати уявлення про саму сутичку, та краще зрозуміти причини поразки русько-половецького війська. Але автор також, як і попередні автори підручників, не вказує причин русько-половецького союзу. Дуже скупо розказується про подальші події і зовсім коротко представлена інформація стосовно наслідків цих походів. Дудар О.В. у своєму підручнику взагалі висловлює думку, що монголи на чолі з Чингізханом ставили собі за кінцеву мету захопити Київ. Але тільки цей автор зазначає, що половецький хан Котян був зятем князя Данила Романовича і пояснює мотиви союзу між половцями та руськими князями. Це єдиний автор, який розповідає про хитрощі монголів і їхні спроби посварити союзників. Розповідає про тактику бою монгольського війська і причини бойових успіхів [11, с. 112-120; 31, с. 112-117; 32, с. 96-102; 71, с. 105-

111; 95, с. 113-118].

Аналізуючи підручники можна зробити висновки, що кожен з авторів допускає деякі помилки і оптимальним був би варіант створення підручника, який би включав синтез самих важливих моментів та усунення недоліків, які були зазначені автором кваліфікаційної роботи.

Основним недоліком групової роботи є різний рівень знань і можливостей учнів, що, в кінцевому результаті, впливає на результативність роботи всієї групи. Так слабкий учень буде «тягти назад» за собою решту класу, а відмінник не реалізується на повну. Треба намагатися використовувати весь потенціал класу і допомагати дітям краще себе проявити.

Дискусію важко провести у тому випадку, коли учні в недостатній мірі оволоділи фактичним матеріалом по темі і тому не можуть аргументовано довести свою думку. До того ж підготовка кожного інтерактивного уроку вимагає значних затрат часу. Все це разом не дозволяє робити всі уроки інтерактивними. У кінцевому підсумку такими є окремі, найбільш зручні за темою уроки, або ж на уроці використовуються окремі методи інтерактивного навчання.

Готуючись до кожного уроку, я думаю над тим, щоб він був побудований методично вірно, намагаюся, щоб уроки не були схожі один на другий. На своїх уроках [Додаток Д] намагаюся стимулювати творчий пошук, використовую різні методи і форми роботи, прищеплюю учням навички самостійної роботи з книгами, картами, історичними джерелами; розвиваю навички роботи в групі, вміння слухати товаришів та висвітлювати свою думку; привчаю до дослідження, пошуку, спостережливості.

Проводжу уроки з використанням методу навчальних дискусій, пізнавальних ігор, аналізу життєвих ситуацій, емоційного стимулювання навчання. Використовую роботу в малих та великих групах. Застосовую диференційований та індивідуальний підхід до учнів різних вікових категорій. На уроках з учнями 7 класів використовую ігрові форми роботи: театралізовані

вистави, сценки.

У своїй діяльності якомога ширше намагаюся використовувати інноваційні технології: учнівські презентації та проекти, перегляд навчальних фільмів. Використання інтерактивних методів на уроках історії підвищує рівень навчальних досягнень учнів. Учні цікавляться предметом. Хочу таке можна сказати не про всіх.

Аналіз результатів застосування технологій колективно-групового навчання у роботі свідчить про підвищення ефективності уроку історії, коли використовуються інтерактивні методи навчання; зростання інтересу до роботи на занятті, удосконаленню умінь і навичок учнів, підвищенню рівня успішності, щільності опитування.

Інтерактивні технології вплинули на всіх учнів і дали свої позитивні результати. Це видно з того, що більша частина учнів говорить про підвищення мотивації до вивчення історії, дітям цікаво дізнаватися нові факти та події, учні вдосконалили свої вміння працювати злагодженим колективом, чітко і лаконічно аргументувати відповідь, творчо підходити до вирішення проблем. Це доводить, що завдяки організації навчального процесу в режимі інтерактиву сприяє підвищенню ефективності такого уроку.

Під час карантину світ переконався в тому, що без дистанційної та онлайн-освіти сучасне навчання здається неможливим. Прогресивні країни після оголошення пандемії одразу перейшли до онлайн. Зарубіжні школи більш пристосовані до змін, вчителі та учні звикли до змішаного навчання. Але для України перехід шкільної освіти до онлайн видався неабияким викликом. Багато шкіл були не пристосовані до дистанційного навчання. Більше того, на ринку онлайн-освіти в Україні виявилось досить мало платформ, які допомогли б учасникам навчального процесу вивчати предмети за шкільною програмою в режимі онлайн.

Після оголошення карантину школи почали шукати допоміжні платформи для організації дистанційного онлайн-навчання. Перехід до дистанційної освіти познайомив багато вчителів із новим світом онлайн-

навчання. І під час такої форми роботи колективно-групові технології також стають у нагоді. Переваги такого навчання над суто онлайн-навчанням в тому, що вчитель завжди може допомогти, виявити прогалини, пояснити те, що не вдалося зрозуміти, відстежити динаміку і направити учня в потрібному напрямку.

Роблячи висновки з власного досвіду, колективно-групові види роботи добре підходять для дистанційного навчання. Я можу групувати дітей для опитування домашнього завдання; давати групові проекти; ставити проблемні питання для колективного пошуку рішень. Учні готують і демонструють свої презентації, реферати, з якими виступають групами на різних платформах, таких як ZOOM та Google Meet.

Висновки до 3 розділу

Сучасний педагог у навчально-виховному процесі повинен намагатися вдосконалювати свою роботу, використовувати нові форми, методи, засоби, прийоми на уроках. Ілюструє думку народна мудрість: "Не навчайте дітей так, як навчали нас. Вони народилися в інший час". Тому вчитель-майстер має розглядати кожного учня як окрему особистість з поглядами, переконаннями, почуттями. Саме інноваційні технології, зокрема інтерактивні, передбачають розв'язання цього питання. Звичайно, що провадження даних технологій не є легкою справою навіть для досвідченого педагога і потребує ґрунтовної підготовки (підбір матеріалів, складання плану, ретельне вивчення індивідуальних особливостей учнів класу та інше). Але той вчитель, який прагне розкрити всі здібності і таланти своїх учнів, навчити їх вчитися, знаходити істину, обов'язково буде шукати шляхи вдосконалення своєї методики.

Заняття з використанням інтерактивних технологій проходять цікаво, продуктивно, знімають закомплексованість в учнів з різним рівнем навчальних досягнень. Головне, що відбувається розвиток творчих здібностей,

пізнавальних інтересів, значно зростає ефективність уроків, в учнів виникає бажання читати художню, наукову літературу, дитячі газети і журнали.

Використання інтерактивних технологій – це не самоціль. Це не лише засіб створення атмосфери співробітництва, порозуміння і доброзичливості, а й можливості дійсно реалізувати основні засади особистісно-орієнтованого навчання.

Пандемія внесла суттєві зміни у шкільне життя та виховний процес, але вчителі змогли відшукати виходи, пристосовуватись до нових умов і залучити інтерактивні технології у дистанційному навчанні. І продовжують бути у постійному пошуку способів покращити навчання, зробити його більш якісним та змістовним.

ВИСНОВКИ

Один з основних видів людської діяльності – навчання і воно потребує вагової мотивації, як засобу зацікавлення і усвідомлення людиною знань, які вона отримала. Реалізація ідей гуманістичної парадигми, мета якої не сформувати і навіть не виховати, а знайти, підтримати, розвинути людину в людині, закласти в неї механізм самореалізації – основні завдання сучасної освіти, які викладені в Національній доктрині розвитку освіти України. Це розуміє кожний учитель, проте зазвичай під час уроку, на жаль, найменше уваги приділяється зацікавленню учнів.

Практика ж засвідчує, що недооцінювання мотиваційного чинника на прикладі інтерактивного методу у викладанні історії в школі призводить до погіршення його результатів. Треба виховувати дитину, яка вміє самотійно вчитись, а потім самотійно та творчо працювати і жити. У школі учень повинен навчитися, в першу чергу, самотійно формулювати мету та шляхи її досягнення. А цього досягти значно важче, ніж навчити читати, писати та рахувати. Тому професійні вміння вчителя повинні бути спрямовані не просто на контроль знань та умінь школярів, а на діагностику їх діяльності й розвитку. Це значно складніше, ніж традиційна освіта.

У сучасну епоху особливого значення набуває завдання комплексного виховання підростаючого покоління. Формування нової людини, що гармонічно сполучає у собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість – необхідна умова здорового сучасного суспільства. Згідно з критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів з історії найвищі бали виставляються за вияв учнем уміння мислити. Отже, першочерговою є потреба формувати у школярів уміння орієнтуватися в інформації, аналізувати її, узагальнювати, робити висновки тощо. Очевидно, що способи і прийоми, використовувані у традиційному навчанні, дозволяють досягти лише перших трьох рівнів навчальних досягнень учнів. З огляду на це особливого значення набуває формування критичного мислення у процесі вивчення історії.

Тому перед сучасним учителем історії стоїть проблема пошуку нових шляхів для удосконалення навчального процесу. Він мусить постійно бути в пошуку, експериментувати, щоб досягти важливої мети – навчити учнів із задоволенням вивчати історичний матеріал і практично застосовувати його в реальному житті. Одним зі способів досягнення цієї мети є використання інтерактивних методів на уроках історії.

Отже, ми з'ясували, що наукове визначення поняття «інтерактивні технології» вимагає комплексного дослідження, оскільки включає в себе терміни «технологія» та «інтерактив» (або «інтерактивність»). Ми встановили походження терміну «технологія», яке визначення дають українські та російські науковці, прослідкували еволюцію тенденцій виникнення та удосконалення новаторських концепцій організації навчання за допомогою тих чи інших технологій.

Інтерактивний метод – це перш за все діалогове навчання, у ході якого здійснюється взаємодія вчителя та учня. Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови активної взаємодії всіх учнів у процесі співнавчання та взаємонавчання, де учні розуміють, що вони роблять і для чого.

Інтерактивне навчання передбачає:

- постійну, активну взаємодію, взаєморозуміння учителя та всіх учнів класу учасників процесу навчання;
- вирішення загальних, але значущих для кожного учасника завдань і проблем;
- рівноправність учителя й учнів як суб'єктів навчального процесу.

Інтерактивне навчання має на меті:

- створення умов для залучення всіх учнів класу до процесу пізнання;
- формування у школярів як предметних, так і загальнонавчальних умінь та навичок;
- вироблення життєвих цінностей;

- створення атмосфери співпраці, взаємодії;
- розвиток комунікативних якостей і здібностей;
- створення комфортних умов навчання, які б викликали у кожного учня відчуття своєї успішності, інтелектуальної спроможності, захищеності, неповторності, значущості.

Особливість інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес здійснюється за умови постійної, активної взаємодії усіх його членів. Аналізуючи свої дії та дії інших учнів, учасники навчального процесу змінюють свою модель поведінки, більш усвідомлено засвоюють знання та вміння, тому інтерактивні методи є засобом покращення навчання.

Під час інтерактивного навчання учень стає не об'єктом, а суб'єктом навчання, він відчуває себе активним учасником подій і власної освіти та розвитку. Це забезпечує внутрішню мотивацію навчання, що сприяє його ефективності.

Ми встановили, що інтерактивний урок має включати такі елементи:

- Мотивація;
- Оголошення, представлення теми та очікуваних результатів;
- Надання необхідної інформації;
- Інтерактивна вправа;
- Підбиття підсумків.

Однак, ми переконались, що можливе варіювання: тобто вчителі можуть включити у план-конспект уроку якийсь із методів інтерактивної технології, а не обов'язково робити кожен урок інтерактивним.

Інтерактивна взаємодія потребує певної зміни в організації роботи учнівського класу, а також значної кількості часу для підготовки як учням, так і вчителям. Потрібно починати з поступового “включення” елементів цієї моделі, виділяти час на психологічну адаптацію учнів до неї.

Заняття з використанням інтерактивних технологій проходять цікаво, продуктивно, знімають закомплексованість в учнів з різним рівнем навчальних досягнень. Головне, що відбувається розвиток творчих здібностей,

пізнавальних інтересів, значно зростає ефективність уроків, в учнів виникає бажання читати художню, наукову літературу, дитячі газети і журнали.

Слід пам'ятати, що до застосування інтерактивної моделі навчання слід підходити дуже обережно. Інтерактивна взаємодія потребує певної зміни як життя всього класу, так і вчителя.

Використання інтерактивних технологій – це не самоціль. Це не лише засіб створення атмосфери співробітництва, порозуміння і доброзичливості, а й можливості дійсно реалізувати основні засади особистісно-орієнтованого навчання.

Інтерактивність у навчанні легко пояснити такою словесною конструкцією, виведеною досвідом педагогів і психологів ще в античні часи:

Те, що я чую, я забуваю;

Те, що я бачу й чую, - я трохи пам'ятаю;

Те, що я чую, бачу й обговорюю, – я починаю розуміти;

Коли я чую, бачу, обговорюю й роблю – я набуваю навичок;

Коли я передаю знання іншим – стаю майстром.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кравчина О. С. Активні та інтерактивні методи навчання. Київ: ЦППО АПН України, 2003. 32 с.
2. Алексютина Н. А. Диалог на равных: Такое возможно при коллективном способе обучения. Учительская газета. 2002. №7. 11 с.
3. Андреева В. М. Ще раз про нестандартні уроки. Педагогічна академія пані Софії. 2006. №3. С. 2
4. Бархаев Б. П. Новые аргументы в педагогических технологиях. Школьные технологии. 1997. №4. 47 с.
5. Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: Монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2000. 160 с.
6. Баханов К. Що ж таке технологія навчання?. Шлях освіти. 1999. №3. 24 с.
7. Богомолова Н. Н. Групповая дискуссия. Социально-психологический климат коллектива. Москва: 1981. 41-46 с.
8. Будакова В. М. Я иду на урок: Хрестоматия игровых приёмов обучения: Книга для учителя. Москва: Первое сентября, 2000. 224 с.
9. Васильєва Н. М. Застосування інтерактивних методів навчання на уроках предметів гуманітарного циклу. Управління школою. 2005. № 34. С. 22-24
10. Венгер Л. А. Воспитание и обучение. Москва: Просвещение, 2006. 365 с.
11. Власов В. С., Панарін О. Є., Топольницька Ю. А. Історія України: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2020. 176 с.
12. Власов В. С. Історія України: підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Генеза, 2015. 192 с.
13. Вольфовська Т. О. Визначення рівня сформованості інтерактивних умінь особистості на етапах соціалізації. Педагогіка і психологія. 2003. № 3/4. С. 141-148
14. Воронова В. В. Технология обучения. Педагогика. Москва, 1996. 168 с.
15. Вяземский Е. Е. Методика преподавания истории в школе. Москва, 1999.

16. Гейко І. П. Використання інтерактивних форм і методів навчання. З досвіду роботи. Тема. 2004. № 3/4. С. 229-232;
17. Гін А. О. Безкровна атака: Технологія проведення навчального мозкового штурму: [Цікава і проста форма навчальної діяльності]. Завуч (Перше вересня). 2000. №8. С.7-8;
18. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Харків: Ранок, 2020. 144 с.
19. Гісем О. В. Історія України: підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2015. 272 с.
20. Горшкова В. В. Межсубъективные технологии диалога в процессе обучения. Дидакт. 2002. №1. С.25-31
21. Греков Б. Д., Шахмагонов Ф. Ф. Мир истории: Русские земли в XIII-XV веках. Москва: Молодая Гвардия, 1986. 334 с.
22. Гузеев В. В. Интерактивные приёмы. Педагогическая техника в контексте образовательной технологии. Москва, 2001. С.21-52
23. Гумилёв Л. Н. От Руси до России: очерки этнической истории. Москва: Айрис-пресс, 2008. 320 с.
24. Гупан Н. М., Смагін І. І., Пометун О. І. Історія України: підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Освіта, 2016. 224 с.
25. Давыдов В. В. О понятии развивающего обучения. Москва: 1995.
26. Давыдов В. В. Психологическая теория учебной деятельности. Томск: 1992.
27. Державна національна програма "Освіта". Україна ХХІ століття. Київ: Райдуга, 2004. 61 с.
28. Джойс Б. «Дерево решений»: Метод всех возможных вариантов организации дискуссии. Учительская газета. 2001. № 28-29. С.78-80
29. Гриценко В. И., Кудрявцева С. П., Колос В. В. Дистанционное обучение: теория и практика. К.: Наукова думка, 2004. 375 с.
30. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академвидав, 2004, 56 с.

31. Дрібниця В. О., Щупак І. Я., Бурлакова О. В. Історія України: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2020. 176 с.
32. Дудар О. В., Гук О. І. Історія України: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Освіта, 2020. 160 с.
33. Єльнікова О. В. Інтерактивні методи навчання, їх місце у класифікації педагогічних інновацій. Імідж сучасного педагога. 2001. № 3-4 (14-15). С. 71-74
34. Єльнікова О. В. Інтерактивне навчання – засіб модернізації освіти у сучасній школі. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Збірник наукових праць. Київ-Запоріжжя. 2002. Вип. 24. С. 84-88
35. Зазюн Н. І. Освітні технології з диференціації навчання. К.: Світло, 1996, С. 5
36. Карамзин Н. М. История государства Российского в 12-ти томах. Т. II-III. Москва: Наука, 1991. 832 с.
37. Иванин М. И. О военном искусстве и завоеваниях монголо-татар и средне-азиатских народов при Чингис-хане и Тамерлане. Санкт-Петербург: Общественная Польза, 1875. 148 с.
38. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: метод. Посібник. Київ: А.Н.Н., 2002. 136 с.
39. Каргалов В. В. Внешнеполитические факторы развития феодальной Руси. Феодальная Русь и кочевники. Москва: Высшая Школа, 1967. 260 с.
40. Каргалов В. В. Русь и кочевники. Москва: Вече, 2008. 480 с.
41. Кларин М. В. Интерактивное обучение – инструмент обучения нового опыта. Педагогика. 2000. №7. С.12-18
42. Ключевский В. О. Русская история: Полный курс лекций. Т.1. Москва: АСТ, 2002. 592 с.
43. Колеченко А. К. Энциклопедия педагогических технологий: Пособие для преподавателей. Санкт-Петербург: КАРО, 2006. 368 с.

44. Комар О. А. Навчання школярів за інтерактивними методами. Рідна школа. 2006. № 5. с. 57-60;
45. Костомаров Н. И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей: в 3 т. Санкт-Петербург: Альфарет, 2016. 1024 с.
46. Крадин Н. Н., Скрынникова Т. Д. Империя Чингис-хана. Москва: Вост. лит., 2006. 557 с.
47. Крамаренко С. Г. Інтерактивні техніки навчання, як засіб розвитку творчого потенціалу учнів. Відкритий урок. 2002. № 5-6. С.7-10
48. Кратасюк Л. Інтерактивні методи навчання: Розвиток комунікативних і мовленнєвих умінь. Дивослово. 2004. №10. С. 2-11
49. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. Київ: Грамота, 2007. 576 с.
50. Крутецкий В. А. Психология обучения и воспитания школьников. Москва: 1976.
51. Куза А. В. Древнерусские городища X-XIII вв. Свод археологических памятников. Москва: Христианское издательство, 1996. 256 с.
52. Курінчук Л. "Мозкова атака". Шкільний світ. 2002. № 15. С. 3
53. Лийметс Х. Й. Групповая работа на уроке. Изд. "Знание". Москва: 1975.
54. Лийметс Х. Й. Место групповой работы среди других форм обучения. В сб. Советская педагогика и школа. Тарту: 1971.
55. Львова Ю. Л. Творческая лаборатория учителя. Москва: 1992. 83-92 с.
56. Максимюк С. П. Педагогіка: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2005. 667 с.
57. Мартинець А. М. Нові педагогічні технології: інтерактивне навчання. Відкритий урок. 2003. № 7-8. С. 28-31.
58. Милов Л. В., Вдовина Л. Н., Флоря Б. Н. История России с древнейших времен до конца XVII века. Москва: Эксмо, 2010. 768 с.
59. Національна доктрина розвитку освіти. Київ: 2001.
60. Нечепоренко Л. С., Подоляк Я. В., Пасинок В. Г. Класична педагогіка: навчальний посібник. Харків: Основа, 1998. 420 с.

61. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Москва: Академия, 2000. 272 с.
62. Освітні технології. Київ: А.С.К., 2004. с.7-46.
63. Освітні технології: Навчання – методичний посібник. Київ: А.С.К. 2001. 256 с.
64. Падалка О. С. Педагогічні технології. Київ: Укр. енциклопедія, 1995.
65. Півень Л. М. Активізація пізнавальної діяльності школярів шляхом використання інтерактивних методів навчання. Миколаїв, 2003. 36 с.
66. Пометун О. І. До питання досвіду впровадження інтерактивних технологій. Рівне: 2004. С. 132-136.
67. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Науково-методичний посібник. Київ: А.С.К., 2004. 192 с.
68. Пометун О. І. Як оцінити діяльність учнів на інтерактивному уроці. Доба. 2002. №2. С.2-6;
69. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. Київ, 2002. 135 с.
70. Свідерський Ю. Ю., Романишин Н. Ю. Історія України: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Грамота, 2020. 176 с.
71. Свідерський Ю. Ю., Романишин Н. Ю., Ладиченко Т. В. Історія України: підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Грамота, 2015. 256 с.
72. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии. Москва: Народное образование, 1998. 360 с.
73. Симоненко Н. Є. Інтерактивні методи в гуманітарній освіті. Управління школою. 2005. № 34. С. 18-21
74. Сиротенко Г. О. Шляхи оновлення освіти: Науково-методичний аспект. Інформаційно-методичний збірник. Харків: Основа, 2003. 96 с.
75. Сиротенко Г. О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. Харків: Основа, 2003. 80 с.
76. Сисоєва С. О. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях

неперервної професійної освіти. Луцьк, ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 460 с.

77. Сисоєва С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: Монографія. Хмельницький: ХГПА, 2008. 324 с.

78. Ситник Г. Технології превентивного виховання школярів: Практичний посібник. Рівне: Юлат, 1999.

79. Смолій В. А., Степанков В. С. Історія України: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2020. 160 с.

80. Смолій В. А., Степанков В. С. Історія України: підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Генеза, 2015. 224 с.

81. Соловьёв С. М. История России с древнейших времён. Книга первая. Т. I-V. Санкт-Петербург: Общественная Польза, 1851-1879. 1726 с.

82. Сорочинська Н. М., Гісем О. О. Історія України: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. 176 с.

83. Суворова Н. Интерактивное обучение: новые подходы. Учитель. 2000. № 1. С.25-27.

84. Сучасні шкільні технології. У 2-х частинах. Частина 1. Київ: Редакція загальнопедагогічних газет, 2004. С. 5-30

85. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Науково-методичний посібник. Київ: А.С.К., 2003.

86. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Науково-методичний посібник. Київ: А.С.К., 2006.

87. Сучасний урок. Київ:Фенікс, 2006.

88. Тарасенко Е. Н. Окрестности Розовки до монгольского нашествия. Исторический очерк. Київ: А.С.К., 1997.

89. Татищев В. Н. История Российская. В 3 т. Т2. Москва: АСТ, 2003. 732 с.

90. Толочко П. П. Кочевые народы степей и Киевская Русь. Санкт-Петербург: Алетейя, 2003. 160 с.

91. Устрялов Н. Г. Русская история до 1855 года, в двух частях. Петрозаводск:

Фолиум, 1997. 958 с.

92. Феннел Дж. Кризис средневековой Руси 1200-1304. Москва: Прогресс, 1989. 296 с.

93. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура: Монографія. Київ: Пед. Думка, 2008. 472 с.

94. Хайруліна Т. Г. Активні методи навчання та виховання. Відкритий урок. 2001. №1-2. С.64-76

95. Хлібовська Г. М., Наумчук О. В., Крижаноська М. Є Історія України: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2020. 176 с.

96. Хрусталёв Д. Г. Русь и монгольское нашествие (20 – 50-е гг. XIII в.). Санкт-Петербург: Евразия, 2013. 416 с.

97. Худяков Ю. С. Вооружение центральноазиатских кочевников в эпоху раннего и развитого средневековья. Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1991. 190 с.

98. Хуторской А. В. Современная дидактика. Санкт-Петербург: 2001. 553с.

99. Цільова комплексна програма "Вчитель". Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1997. №24. Київ: Педагогічна преса. С.11-25.

100. Черепнин Л. В. Летописец Даниила Галицкого. Москва: «Издательство Академии наук СССР», 1941. 314 с.

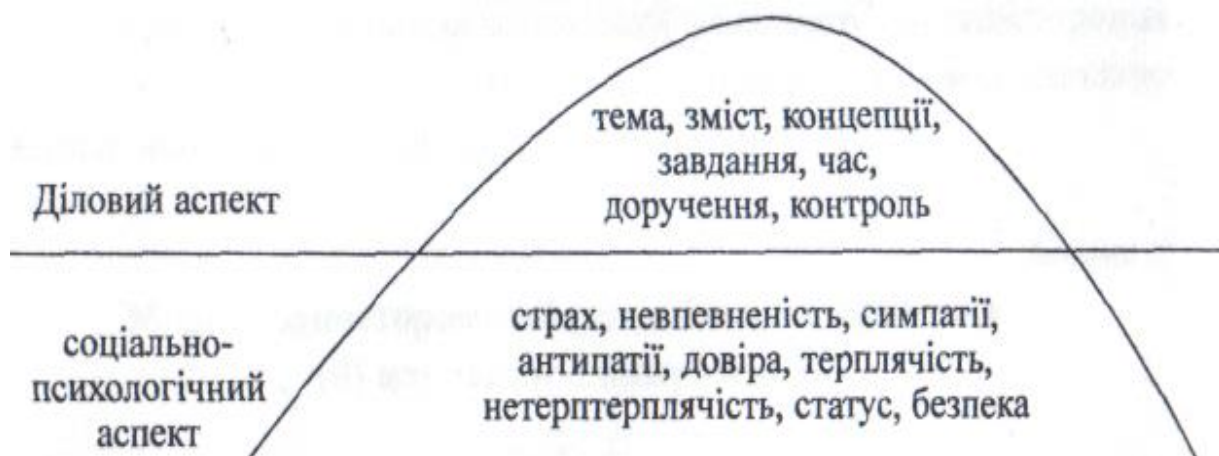
101. Чернобай П. Д. Групповая работа на уроках истории. ж. Вопросы истории. №5. 1997.

102. Ярошенко О. Г. Группова навчальна діяльність школярів: теорія і методика. Київ: Партнер, 1997.193 с.

ДОДАТКИ

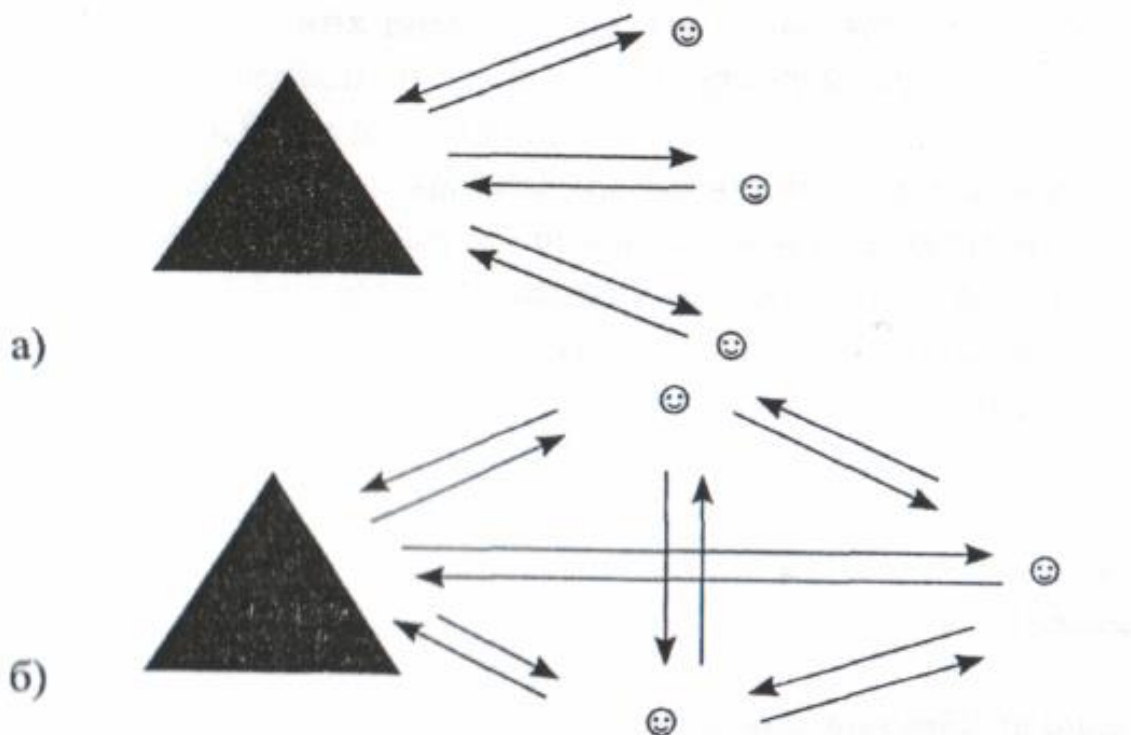
Додаток А

ДІЛОВИЙ АСПЕКТ НАВЧАННЯ

Додаток Б

Моделі односторонньої(а) та багатосторонньої(б) навчальної комунікації:

Сторінка з підручника на якій зображена карта: «Монгольська навала на Русь-Україну та суміжні землі (1237–1241)»

всю землю і не мати миру з жодним народом, якщо він не підкориться». Інший свідок — чернець-домініканець Юліан — казав, що «монголи вдень і вночі радяться, як би прийти й захопити королівство християн, тому що в них є намір іти на завоювання Риму й подальшого світу».

Сторінка з підручника на якій зображена схема битви на річці Калка

План-конспект інтерактивного уроку з теми: «Монгольська навала. Утворення Золотої Орди»

Тема. Монгольська навала. Утворення Золотої Орди

Мета: – ознайомити учнів з особливостями організації військових походів монголів на Русь-Україну у XIII ст. і визначити причини їх завоювання Північно-Східної і Південно-Західної Русі;

- охарактеризувати сутність управління монгольськими ханами завойованих земель;
- розвивати навички роботи з історичною картою, уміння аналізувати різні види джерел, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;
- виховувати в учнів повагу до героїчного минулого свого народу.

Тип уроку: вивчення нового матеріалу.

Обладнання: атлас, мультимедійна презентація, підручник.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

Учитель: за доброю українською традицією шановних гостей зустрічали гостинно. Привітайте присутніх. Слайд 1.

Але були на теренах нашої землі і непрохані гості. Пригадайте хто це? (печеніги, половці, варяги).

Сьогодні на уроці ми познайомимось ще з одними племенами , які намагались підкорити наші землі. За словами арабського історика «Не було з часів створення світу катастрофи, жахливішої для людства». про що це може свідчити?

Оголошення теми, завдань уроку. Слайд 2

II. Актуалізація.

Притча про батька і його синів.

« У одного чоловіка було семеро синів. Між собою вони увесь час сварились. Щоразу батько наказував дітям, щоб жили вкупі, але діти не слухали старого. Одного разу батько дуже заслаб. Він знав, що після його смерті діти поділять господарство, розійдуться й будуть терпіти голод і холод. Щоб діти краще зрозуміли силу гурту, батько звелів принести віника. Батько каже: «Зламайте його!» Як не ламали діти, та нічого в них не вийшло. Тоді батько розв'язав віника і, розібравши на прутики, поламав по одному. «Дивіться, діти! – промовив батько. – Отак і ви: як будете жити в злагоді, ніхто вас не здолає». З якою подією можна порівняти притчу?

(роздробленість Київської Русі)

Зазначте наслідки роздробленості (метод асоціацій) Слайд 3.

Міжусобиці

Відсутність єдиної влади ◀ Роздробленість ▶ Відсутність єдиного війська

Політична і економічна слабкість

III. Мотивація.

Слайд 4. Саме в цей час, коли панувало безладдя на Русі, Київ переходив з рук у руки, на Сході утворилась величезна держава, яка стала справжнім жахіттям для багатьох народів Азії і Європи на чолі з Чингісханом. Християнський світ був шокований, як кочові «некультурні» монголи змогли створити таку державу. Королі Європи відправляли послів, шпигунів туди, розпитували купців, які плани виношували його правителі. А вони були страхітливими і стосувались навіть Русі.

Ознайомлення з проблемними запитаннями і планом вивчення нової теми.

Слайд 6, 7.

Чому монголам вдалося завоювати величезні території?

Чи можна було уникнути монгольської навали на Руські землі?

План уроку

1. Перші завоювання монголів.
2. Секрети монгольського війська.
3. Вторгнення Батия на українські землі.
4. Утворення Золотої Орди.

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Перший похід монголів на Русь.

За свідченнями європейського хроніста – мандрівника Плано Карпіні,

«Великий Монгол мав намір підкорити собі всю землю й не мати миру з жодним народом, якщо він не підкориться. Монголи вдень і вночі радяться, як би прийти й захопити королівство християн. Тому що в них є намір іти на завоювання Риму й подальшого світу». Слайд 8

Ним був Темучин, який почав втілювати цей задум. Повідомлення учня про Чингісхана (історична довідка).

По карті зазначити землі, які підкорив Чингісхан. Слайд 9

1215р. – Китай

1219 р. – Хорезм

1222 р. – Іран, Закавказзя

Запитання: яким був одяг, зброя, тактика?

У 1223р. Чингісхан підійшов до південних рубежів Русі. Слайд 10.

Прочитати уривок підручника (останній абзац). Хто звернувся по допомогу до русичів? Як закінчилася битва?

2. Секрети монгольського війська.

Опишіть монгольського воїна за ілюстрацією (зовнішній вигляд, одяг, зброя, кінь). Слайд 11

Запитання: в чому секрет успіхів монгольських завоювань?

Чи можна було здолати монгольське військо?

Скласти логічний ланцюжок «Що спонукало монголів до захоплень?»

Зразок схеми:

Кочове скотарство ► виснаження пасовищ ► боротьба за пасовища ► перетворення кочівників на воїнів ► виділення воєначальників ► захоплення нових земель ► підкорення сусідніх народів.

Прокоментуйте слова перського історика: «для завоювань потрібне було військо – сильне, мобільне, витривале. Чингісхан запровадив у війську сувору дисципліну: якщо в бою хтось із десятки побіжить від ворога, то страчували всю десятку; якщо з сотні побіжить десятка – страчували всю сотню. Якщо з тисячі побіжить сотня, страчували тисячу. У них мужність лева, терпіння

собаки, передбачливість журавля, хитрість лисиці, далекоглядність ворона, хижість вовка, бойовий запал півня, турбота про ближніх курки, чутливість кішки, а в нападі - буйність вепра. І ось таке військо Чингісхан спрямував на Китай, Корею, Іран, держави Середньої Азії, де були високорозвинені торгівля, ремесла, сільське господарство, але на той час вони потерпали від роздробленості і ворогували між собою. Монголи квітучі міста зрівнювали із землею, жителів винищували.»

Висновок: на відміну від русичів, монголи мали єдине військо, єдиного правителя, сувору дисципліну, досвід воєнних дій, жорстоке ставлення до завойованих народів.

3. Вторгнення Батия на українські землі.

Справу Чингісхана продовжив його внук – Батий, якому дід заповів похід на Захід. Слайд 12

Визначаємо по карті напрями походу Батия на Русь. Слайд 13

Прочитати уривок із Літопису у підручнику, простежити просування монголів по українських землях. Робота в групах.

I група 1237-1238 рр. Північно-Східна Русь. Міста Рязань, Володимир, Ярославль, Козельськ.

II група 1239-1240 рр. Південно-Західна Русь. Переяслав, Чернігів, Київ.

III група 1241р. Північно-Західна Русь. Похід на Волинь і Галичину. 1242р. похід у Європу і повернення на Волгу.

Запитання: скільки тривала облога Києва?

Чому Батий пощадив Дмитра?

Слайд 14. Аналіз джерел про взяття монголами Переяслава, Чернігова, оборону Києва (с. 156-157 підручника). Із 74 міст на Русі – 49 були зруйновані повністю, 15 перетворились на села. (про зруйнування Десятинної церкви)

Які методи використовували монголи для завоювання українських міст?

4. Утворення Золотої Орди.

Із підкорених територій Батий створив величезну державу – Золоту Орду. Її столицею стало місто – Сарай (знайти на карті).

Самостійно, користуючись підручником с. 159-160, з'ясувати особливості управління цією державою. Дати визначення термінам: слайд 15

- Золота Орда;
- монгольське іго;
- ярлик;
- баскак;
- ставка.

Прокоментувати документ: «Вони (золотоординці) ні з ким не укладали мир, окрім тих, що підкорялися їм, бо... мають від Чингісхана наказ підпорядкувати собі всі народи... І ось, що вони від них вимагають: ходити з ними, коли їм заманеться, на війну і давати десятину з усього - як з людей, так і з речей... Чоловіків, що мають дружин, забирали з собою, так само чинили з жінками, у яких не було законних мужів... Іншим же, за ординськими звичаями, переписавши їх, наказували, щоб кожен, як малий, так і дорослий, навіть одноденне немовля, бідне й багате, платили данину... Хто не заплатить данину, залишається у рабстві...»

Заповнити таблицю «Наслідки встановлення монгольського іго для Руських земель» по варіантах: слайд 16

Політична залежність	Економічна залежність	Втрати
контроль баскаками	платили данину	занепад культури
втрата незалежності	брали ярлик	руйнації
надсилали воїнів		загибель населення

V. Закріплення.

Відповідь на проблемні завдання. Про що дізнались на уроці?

Чи згодні ви з твердженням арабського історика «Не було з часів створення світу катастрофи, жахливішої для людства?» Слайд 17.

Порівняти життя монголів і русичів.

Підсумки уроку.

Закінчити урок хотілося б словами Ярослава Мудрого: «Майте любов між собою... І якщо будете жити в любові між собою, Бог буде у вас і підкорить вам ворогів. І будете мирно жити. Якщо ж будете в ненависті жити, у сварках і незгодах, то загинете самі і загубите землю батьків своїх і дідів своїх, які здобули її трудом своїм великим...».

VI. Домашнє завдання.

Опрацювати тему;

підготувати повідомлення про Чингісхана, Батия, руських захисників;

записати устрій монголів і русичів за ознаками: релігія, цінності, заняття, спосіб життя, управління, рівень розвитку.